

Petr Čornej

Husitství a husité

Petr Čornej

Husitství a husité

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Redakce Kamila Veselá

Jazyková korektura a rejstřík Dita Křišťanová

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Na obálce Kachel s vyobrazením husitských bojovníků,

15. století. Sbírka Národního muzea, H2-126343

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2019

© Petr Čornej, 2019

ISBN 978-80-246-3993-2

ISBN 978-80-246-4040-2 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2019

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

K 600. výročí husitské revoluce

OBSAH

Předmluva: Husitství jako badatelská výzva	9
I. Pojmy a problémy	13
Vzbúrenie, búrka, búrka a husitská revoluce	15
Husitství: katastrofa, nebo východisko z pozdně středověké krize?	36
II. V předvečer revolučního výbuchu	59
Praha po Husovi	61
„Prozatím poroučíme zmíněné křivdy Pánu Bohu, jehož je pomsta...“ Stížný list české a moravské šlechty proti Husovu upálení v historických souvislostech	85
III. Husitská Praha	129
Prachovice, Zlatá Koruna (a Praha) v roce 1420	131
Pražský husita Jeroným Šrol	162
IV. Král dvojího lidu	187
Královská volba na Staroměstské radnici	189
Jiří Poděbradský a česká otázka v mezinárodním kontextu let 1436–1464	233
Poděbradská éra: pojmenování, výměr, problémy	261
V. Na soudu dějin	291
Tři sondy do historiografie doby husitské	293
Kam sahá paměť. „Zrádce“ Čapek a svědectví Bohuslava Bílejovského	320
Politické a náboženské aktualizace husitství v českých kronikách na rozhraní středověku a novověku	350

Hájkův obraz husitské epochy	368
Proč Klio básní	407
VI. V pohledu moderní doby	419
Přibyslav – město Žižkovo?	421
Vnímání husitství v české moderní a postmoderní společnosti	441
Seznam zkratk	456
Summary	457
Bibliografická poznámka	464
Rejstřík	466

PŘEDMLUVA

Husitství jako badatelská výzva

V průběhu deseti let předkládám veřejnosti už třetí výbor ze svých studií. Činím tak naposledy, protože s koncem kalendářního roku 2019 po více než pětadvaceti letech působení definitivně opustím akademický svět. Vše má svůj čas a člověk by měl vědět, kdy odejít. Pokud se ještě budu vědecké práci věnovat, pak převážně pro osobní potěchu.

Zrod publikace však s mým rozhodnutím souvisí jen volně. Hlavní důvody, proč jsem ji, tentokrát bez váhání a přemlouvání, sestavil, jsou dva. Předně jsem hodlal uctít 600. výročí husitské bouře, zahájené 30. července 1419 první pražskou defenestrací. Husitská revoluce patří bez nadsázky k fenoménům, které zásadním způsobem ovlivnily české i středoevropské dějiny. Přesto si ji dnes z nejrůznějších důvodů málo připomínáme. Současný společenský i mediální nezájem je nepochybně reakcí na přemrštěnou aktualizaci i adoraci husitství, trvající celé jedno století, přibližně od roku 1860 do roku 1960. K tomu přistupují též faktory politické a konfesijní povahy. Není žádným tajemstvím, že jednoznačně pozitivní hodnocení husitské epochy bylo v moderní době především záležitostí národovců, liberálů, agrárníků, anarchistů, socialistů, komunistů, pokrokářů všeho druhu a na předním místě rovněž nekatolických křesťanských církví, spjatých s husitstvím základními ideovými východisky. Katolíci, bytostní konzervativci i příslušníci jiných národností, obývajících teritorium československého, respektive českého státu, zaujímali a zaujímají (pochopitelně s výjimkou evangelické minority) k husitům převážně kritický či odtažitý postoj. Přitom to původně byli liberálně orientovaní čeští Němci, kteří se k husitské tematice před rokem 1848 programově hlásili, nacházejíce v ní inspiraci pro své svobodomyšlné politické snahy.

I když jsem poslední, kdo by komukoliv upíral právo na názor, domnívám se, že současné přehlížení husitské éry není na místě. Husitství bylo českou variantou řešení hluboké krize, v níž se na konci

středověku ocitla západokřesťanská církev i struktury středověkého státu. Na rozdíl od jiných evropských oblastí, v nichž se nejprve prosadila změna politického systému (utvoření stavovského státu, v kterém se o moc dělí panovník a stavy) a teprve poté nastoupila reformace, usilující o důslednou nápravu církevního organismu i za cenu vzniku nových církví, v českomoravském prostoru se oba procesy uskutečnily zároveň a vzájemně se prolínaly. To husitství dodalo revoluční dynamiku a učinilo z něj jedinečný dějinný jev, anticipující se zhruba stoletým předstihem dění v německých oblastech Říše, Švýcarském spříseženství, Nizozemí i Anglii. Nemusíme se proto za husitství stydět, neboť dnes negativně posuzované excesy (zvláště obrazoborectví) byly nedílnou součástí reformačních hnutí i jinde v Evropě. Nevykazujeme-li z dějin Martina Luthera, Ulricha Zwingliho, Jeana Calvina, Viléma Oranžského či Olivera Cromwella, pak nemá smysl zpochybňovat dějinný význam Jana Husa, Jeronýma Pražského, Jana Žižky nebo Jana Želivského. Po celý svůj vědecký život jsem se snažil husitské téma odpolitizovat a odideologizovat, tedy zbavit je nánosů ahistorických a účelových moderních interpretací, které jeho podstatu zkreslovaly a u veřejnosti budily nedůvěru, ne-li úsměšky. I na sklonku akademické dráhy hájím přesvědčení, že husitství je třeba vykládat zevnitř, pokud možno s hlubokým porozuměním tehdejší mentalitě. Není to vždy záruka úspěchu, ale je to jediná možnost, jak se zbavit černobílé optiky a alespoň částečně pochopit vzrušující, barvitou a bezesporu velkou dobu.

Druhý důvod, který mě ovlivnil při koncipování knihy, tkví v okolnostech vnější povahy. Na léta 2015–2018 připadla kulatá výročí významných událostí tvořících důležité mezníky v husitských a zároveň i v českých dějinách. Nejprve to bylo relativně důstojné připomenutí 600. jubilea smrti mistra Jana Husa (6. července 1415), dále vydání protestního listu české a moravské šlechty proti Husovu odsouzení a upálení (2. září 1415) a poté památka mistra Jeronýma Pražského, poslaného kostnickým koncilem na planoucí hranici 30. května 1416. Hluboko ve stínu těchto výročí zůstala jiná data, zejména 560. jubileum volby a korunovace Jiřího z Poděbrad (2. března, potažmo 7. května 1458) a 550 let, která uplynula od zrodu projektu, předloženého „husitským králem“ křesťanským panovníkům s cílem zajistit bezpečnost

a spolupráci v evropském rámci (1464). U příležitosti všech uvedených výročí byly uspořádány větší či menší výstavy, vědecké konference, symposia a semináře, kterých jsem se, pokud to bylo v mých silách, aktivně zúčastnil. Ne vždy ovšem bývá společenská poptávka, na niž historik reaguje, provázána s rozmanitými jubilei. Občas potřebný podnět poskytne i mimořádný kulturní počín, jakým roku 2013 nepochybně bylo třetí úplné české vydání *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan, stěžejního textu, který nadlouho spoluutvářel české historické vědomí. Počítám-li dobře, vzniklo devět ze šestnácti studií zařazených do této knihy na objednávku, které jsem vyšel vstříc, avšak současně se jí snažil využít k hlubšímu zamyšlení nad profilovými událostmi i osobnostmi českých dějin.

Historikovu práci však nediktují výročí, nýbrž především jeho vlastní badatelský zájem. Ani v letech 2010–2018, kdy se mé studie rodily, jsem neopouštěl problematiku, jíž se věnuji dlouhodobě, tj. nejen vlastní husitství (se zaměřením na postavu Jana Žižky a na poměry v husitské Praze), nýbrž také jeho reflexi v českém raně novověkém a moderním dějepísectví i v historické paměti. Svědčí o tom zejména stati začleněné do třetího a šestého oddílu, zatímco první dvě studie se zabývají zásadními koncepčními otázkami, jednak sémantickou proměnou pojmů označujících revoluční fázi husitství a také provokativní tezí, zda husitská epocha byla skutečně dějinnou katastrofou, kterou v ní vidí její četní kritici.

Ačkoliv vybrané články působí na první pohled rozmanitě, přece jen mají, vedle husitské tematiky, ještě jednoho společného jmenovatele. Respektují mínění zesnulého historika Josefa Války, který opakovaně upozorňoval, že ke změně zažitého paradigmatu vedou v historiografii dvě cesty. Buď změna koncepce, nebo zásadní nová zjištění dosažená mikrohistorickými postupy. Pozorný čtenář nalezne v knize práce obojího zaměření, ale i takové, které obě možnosti cíleně propojují.

V Praze 9. června 2019, přesně padesát let po maturitě

I. POJMY A PROBLÉMY

VZBŮŘENIE, BŮŘE, BŮŘKA A HUSITSKÁ REVOLUCE

Texty mohou lhát, ale jazyk, ačkoliv se o to někdy snaží, nelže nikdy. I proto je nejdůležitějším a zároveň autentickým pramenem pro poznání jedinečné a neopakovatelné minulosti. Tato dnes již téměř proseminární poučka v sobě ale skrývá potenciální nebezpečí vedoucí na „okraj útesu“. Už antičtí učenci věděli, že slova skutečnost nejen pojmenovávají (a tím i zpřístupňují a osvětlují), nýbrž zároveň také zastírají. Nejednoznačnost a nepřesnost jazykového pojmenování i permanentní proměny jazyka, reflektujícího měnící se realitu (resp. aktuální svět), staví historika do nezáviděníhodné, ne-li neřešitelné situace. Velmi často postrádá jistotu, zda slova obsažená v pramenech opravdu pochopil v jejich autenticitě a zda jím předkládané interpretace nejsou zkreslené, nebo dokonce mylné.

Dialog se zmizelou, leč kdysi existující minulostí však naráží ještě na jednu neschůdnou překážku. Pokud se badatel nespécializuje na soudobé dějiny, potom zákonitě postrádá bezprostřední osobní prožitek zkoumaného dějinného úseku. Bez přímé zkušenosti, která je nepřenosná, však skutečnost nikdy plně neuchopí a nepostihne ani její vůni, barvy a nálady. Aktéři i svědci dávných událostí buď již promluvili, nebo zarytě mlčí. Historik proto nemá jinou možnost než se pokusit s nimi navázat prostřednictvím jazyka poněkud jednostrannou komunikaci, snažit se zahlédnout útržky dějin a současně letmo nahlédnout do mysli a snad i pocitů dávno mrtvých lidí. Alespoň dílčí útěchu mu skýtá znaková povaha jazyka. Chápe-li znak jako nositele významu, s jehož pomocí proniká ke smyslu sdělení, není jeho úsilí o rozhovor s dějinami marné a beznadějně.¹

¹ Blíže k těmto otázkám např. Jaroslav Marek: Příspěvky k typologii historikova textu, *ČČH* 91 (1993), s. 531-544; týž: Historie a postmoderna, *ČČH* 92 (1994), s. 477-495; týž: Historické dílo jako text, in: *In memoriam Josefa Macka (1922-1991)*, edd. Miloslav Polívka - František Šmahel, Praha 1996, s. 317-328; Lubomír Doležel: Fikční a historický

Každý dialog badatele s minulostí zůstává i v rámci jednoho jazyka dialogem dvou historických jazykových rovin, lišících se mimo jiné v lexikální a s ní těsně spjaté sémantické sféře, jež nás zde zajímá především. Dynamické jazykové procesy, úzce propojené s civilizačními proměnami, zákonitě ovlivňují i historickou vědu, která zcela běžně označuje dávné jevy pojmy, jež v sledované době ještě neexistovaly, nebo měly jiný význam. Vyvstává proto otázka, zda je takový přístup adekvátní, zda nevnáší do minulosti anachronické momenty a zda opravdu přispívá k poznání zkoumané epochy.² Je to ovšem otázka ryze akademická, neboť každý badatel je zajatcem doby, v níž žije, již si nevybral a z jejíž pout se nikdy nevymaní. Po zkušenostech s historiografií 19. a 20. století, která nejednou nazírala starověké a středověké dějiny prizmatem vlastních hodnot, zkušeností, představ a ideálů, by však měl být nanejvýš obezřetný. Pro husitologii, jejíž koncepce a výklady byly mimořádně silně poznamenány bezděčnými, podvědomými i politicky motivovanými aktualizacemi, platí tato výstraha dvojnásob.³

Jednu z cest, jak toto nebezpečí podstatně omezit, představuje komparace tzv. klíčových slov v pozdně středověké češtině (eventuálně v latině a v němčině) s relevantními pojmy užívanými v současném českém jazyce, ať již ve vědě či publicistice.⁴ Už v poslední třetině 20. století tuto stezku prošlápli Igor Němec, Emanuel Michálek, Josef Macek i další vyznavací historické sémantiky a historické sociolingvistiky.⁵ Vzorově mimo jiné upozornili na fakt, že středověká čeština sice znala slovo *společnost*, nikoliv ale v nynějším významu (tj. souhrn společně

narativ: setkání s postmoderní výzvou, *Česká literatura* 50 (2002), s. 341–370; týž: *Fikce a historie v období postmoderny*, Praha 2008; Petr Čornej: Věčný problém: jak psát dějiny?, in: *O psaní dějin. Teoretické a metodologické problémy literární historiografie*, ed. Kateřina Bláhová – Ondřej Sládek, Praha 2007, s. 15–40.

² Josef Macek: Historická sémantika, *ČČH* 89 (1991), s. 1–30.

³ Maciej Górny: *Między Marksem a Pałackým. Historiografia w komunistycznej Czechosłowacji*, Warszawa 2001, s. 61–95; Petr Čornej: Zrození husitského mýtu: problém optiky, in: *19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly* (Moderní dějiny – Supplementum 1), ed. Milan Řepa, Praha 2008, s. 86–103.

⁴ Igor Němec – Emanuel Michálek a kol. (= Josef Macek): Vztah sémantiky staročeské slovní zásoby ke společenské situaci, *Slavia* 47 (1978), s. 14–22 (přetištěno in: Igor Němec: *Práce z historické jazykovědy*, Praha 2009, s. 408–415).

⁵ Podrobněji o tom Petr Čornej: Význam Staročeského slovníku pro českou historiografii, *Naše řeč* 81 (1998), č. 2–3, s. 61–69.

žijících lidí), na jehož místě užívala označení jiná, z dnešního náhledu ne zcela výstižná, např. *obec*, *cierkev* či *sbor*, z nichž dvě poslední zrcadlila příslušnost ke křesťanské víře.⁶ Podobně neexistovalo ve staročeské slovní zásobě slovo *stát*, jež se do češtiny dostalo složitým putováním z italštiny přes němčinu až v osvícenském období.⁷ Moderní historik husitské epochy se přitom ve svých výkladech bez obou těchto klíčových termínů neobejde.

S dějinným fenoménem husitství by si dnes specialista sotva poradil bez substantiva *revoluce*. Přitom pojem *husitská revoluce* zakotvil jako ustálené sousloví v českém i mezinárodním vědeckém diskursu až v průběhu 20. století, kdy postupně pronikl též do dějepisných učebnic. Ještě v 19. věku se vyskytoval poměrně slabě. To napovídá, že se prosadil až v důsledku moderních revolucí, měnících od sklonku 18. století tvářnost euroatlantické civilizace.⁸ K shodnému původu odkazuje také pojem *husitské revoluční hnutí*, preferovaný českými marxistickými historiky nedlouho po únoru 1948.⁹ Připomeňme pro úplnost, že se v časovém vymezení husitské revoluce většina současných znalců shoduje a datuje ji zpravidla léty 1419–1436.

Stejně jako substantivum *společnost* existovalo slovo *revoluce* i ve středověku, ovšem nikoliv v českém, nýbrž v latinském lexiku. Podstatně

⁶ Jaroslava Pečirková (a Josef Macek): Sémantická analýza staročeského slova *obec*, *LF 97* (1974), s. 89–100; Igor Němec a kol.: *Slova a dějiny*, Praha 1980, s. 135–136; Igor Němec – Jan Horálek a kol.: *Dědictví řeči*, Praha 1986, s. 378–381; Josef Macek: Ze slovníku české reformace: sbor, in: *Směřování. Sborník k šedesátinám Amedea Molnára*, ed. Noemi Rejchrtová, Praha 1983, s. 117–123; týž: *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*, I. *Hospodářská základna a královská moc*, Praha 1992, s. 172–173; týž: *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 295–296. Na německé straně Ferdinand Seibt: *Husitica. Zur Struktur einer Revolution*, 2. vyd., Köln – Wien 1990, s. 125–133.

⁷ Zdena Horálková et al. (= Josef Macek): Die Aussagen der altschechischen Sprache über die mittelalterliche Auffassung des Staates in Böhmen, *Zeitschrift für Slavistik* 18 (1973), s. 838–852; Igor Němec a kol.: *Slova a dějiny*, s. 223–233.

⁸ Martin Malia: *Lokomotivy dějin. Revoluce a utváření moderního světa*, Brno 2009.

⁹ Dobově podmíněné zdůvodnění podal Josef Macek: *Husitské revoluční hnutí*, Praha 1952, zvláště s. 159–167. Husitství v striktně marxistickém pojetí nemohlo, ba nesmělo být *revolucí*, neboť tento pojem byl rezervován pouze pro novověké radikální kvalitativní změny, zvláště při přechodu od jedné společensko-ekonomické formace k druhé, rozumí se historicky progresivnější. K dobovým marxistickým diskusím, spjatými neodmyslitelně též s termínem *všeobecná*, resp. *první krize feudalismu*, František Šmahel: *Husitská revoluce*, I. *Doba vymknutá z kloubů*, Praha 1993, s. 36–42.

jméno *revolutio*, odvozené od slovesa *revolvere*, označovalo již v pozdní antice cyklický pohyb. Jeho centrální význam byl astronomicko-astrologický, neboť (dle tehdy platných názorů) postihovalo pohyb hvězd i jiných nebeských těles kolem Země, popřípadě opakující se roky a další přírodní jevy, charakteristické pravidelnými návraty. Ve francouzštině se slovo *révolution* objevilo ve 12. století, anglická varianta *revolution* je doložena od roku 1390, v němčině a v češtině se prosadilo daleko později, až v novověku.¹⁰ Jungmannův *Slovník česko-německý* definuje roku 1837 *revolucí* jako proměnu, např. správy zemské,¹¹ tedy již v politickém významu, se symptomatickým odkazem na Krameriovy noviny. Přitom politický obsah vložila do slovesa *rivolture* už během druhé poloviny 14. století italština. V kronikářských dílech bratrů Giovanniho a Mattea Villaniů označuje prudké převraty v městských radách a v 15. věku se objevuje jako charakteristika (*grande novita e rivoluzione*)¹² známého florentského povstání ciompi, propuknuvšího a poraženého v letních měsících roku 1378.

Ze stručného přehledu vyplývá, že ani husité, ani jejich protivníci pro pojmenování dramatického dění, které od roku 1419 zmítalo Českým královstvím a částečně i Moravou, slovo *revolutio* neužívali. Ocitáme se tak před problémem, jak tehdejší lidé převratné události nazývali a zda v pozdně středověké češtině existovala slova, která můžeme chápat jako plnohodnotný či alespoň dílčí ekvivalent k nynějším významům substantiva *revoluce*. To dnes podle mínění předních politologů a sociologů označuje buď jednorázovou, pronikavou (zpravidla násilnou) změnu politického systému, nebo dlouhodobější proces hluboké strukturní přeměny společnosti, včetně změn ve sféře hospodářské, vědecké i kulturní, resp. civilizační.¹³ V případě husitství

¹⁰ Podrobně k tomu stěžejní práce, zejména Reinhart Koselleck et al.: *Revolution, in: Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, V. Pro-Soz, edd. Otto Brunner - Werner Conze - Reinhart Koselleck, Stuttgart 1984, s. 653-788; Karl Griewank: *Der neuzeitliche Revolutionsbegriff. Entstehung und Entwicklung*, 2. vydání, Hamburg 1992, s. 17-22; Jaroslav Krejčí: *Dějiny a revoluce*, Praha 1992, s. 9-12.

¹¹ Josef Jungmann: *Slovník česko-německý*, III. P-R, Praha 1837, s. 821.

¹² R. Koselleck et al.: *Revolution*, s. 672.

¹³ Kre (= Jaroslav Krejčí): *Revoluce*, in: *Velký sociologický slovník*, II. P-Ž, Praha 1996, s. 928-929.

záměrně setrváváme u prvního významu, neboť není pochyb, že se do vědomí současníků i do dějin zapsalo především jako násilná změna, jejíž nedílnou součástí byla *domáci*, resp. *občanská válka* (latinský termín *bellum civile* je znám už v antice) i ozbrojený zápas proti zahraničním interventům, tedy jevy typické pro velké revoluce 18.–20. století. Ostatně sémantické pole sousloví *bellum civile* zahrnovalo ve středověku i význam blízký dnešnímu výměru substantiva *revoluce*.¹⁴

Výchozí teze této studie byla vratká. Na jedné straně se zdálo nepravděpodobné, že by pamětníci bouřlivých událostí rezignovali na jejich souhrnné české označení, na straně druhé vzbuzovala skepsi tehdejší realita. Ani pozdní středověk si na přesnost nepotrpěl a významová rozkolísanost pojmů, v nichž má současný historik sklon vidět termíny (např. *purkrabí*, *hejtman*, *řídítel*), byla obrovská.¹⁵ Řeč pramenů však badatelskou skepsi alespoň částečně rozrušila.

Záchytným bodem, který určil směr dalšího výzkumu, byly formule obsažené v konceptu spisu, jež představitelé českého panstva adresovali přibližně v letech 1458–1460 králi Jiřímu Poděbradskému.¹⁶ Domáhali se v něm obnovy statu quo před rokem 1420, kdy na českém zemském soudu působili jako přisedící výhradně zástupci vysoké nobility, nikoliv vladykové a panoši, kteří na toto fórum pronikli až při jeho znovuotevření v roce 1437. Od té doby působil na zemském soudu ve funkci přisedících 12 pánů a 8 příslušníků nižší šlechty, i když definitivně byl tento poměr uzákoněn až v letech 1485–1487.¹⁷ Písemnost

¹⁴ R. Koselleck et al.: *Revolution*, s. 654.

¹⁵ Robert Novotný: Staročeský výraz hejtman. Sémantická analýza, *Marginalia Historica* 4 (2001), s. 85–102; Robert Šimůnek: *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418–1472*, Praha 2005, s. 165–173.

¹⁶ Znění zpřístupnil Jiří Jurok: Edice nových pramenů z neznámého právního rukopisu doby poděbradské, *PHS* 28 (1987), s. 75–104 (zde jako Příloha II na s. 90–95). Materiálu se týkají i některé další Jurokovy studie, zvláště *Zápas o zemský soud – jedna z příčin vzniku Zelenohorské jednoty roku 1465*, *HT* 6–7 (1983–1984), s. 181–192; *Neznámý rukopis doby poděbradské. Studie k problematice politického zápasu panstva, rytířstva a panovníka o zemský soud v Čechách během XV. stol.*, *PHS* 27 (1986), s. 27–56.

¹⁷ K tomu Josef Markov: *Spor pánů a rytířů o sedání v lavicích*, in: *Sborník prací z dějin práva československého*, I. *K padesátým narozeninám profesora Jana Kaprasa jeho žáci*, Praha 1930, s. 98–103; Jan Janák – Zdeňka Hledíková: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*, Praha 1989, s. 115–116; František Šmahel: *Nástin proměn stavovské skladby Českého království od konce 14. do počátku 16. století*, in: *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)*, edd. Karel Malý – Jaroslav

samotná se podle domněnky Jiřího Juroka hlásí do okruhu katolického šlechtice a nejvyššího zemského sudího Mikuláše Zajíce z Hazmburka, který ale zemřel již v roce 1459.¹⁸ Podle mého mínění by bylo vhodnější pomýšlet spíše na jeho syna Jana Zajíce z Hazmburka, vůdčí postavu šlechtické opozice proti Poděbradovi i právnicky poučeného muže,¹⁹ ovlivňujícího českou politickou scénu téměř čtyři desetiletí, až do roku 1495. Otázku autorství však v rámci sledovaného problému ponechme stranou. Podstatné je, že se písemný elaborát průkazně zrodil v prostředí tradiční aristokracie, razantně odmítající změny, jež jako součást revolučního procesu oslabily politické pozice starobyklých panských rodů. Jejich příslušníci si nicméně i v nových poměrech nadále nárokovali hlavní slovo při rozhodování o záležitostech Českého království a nehodlali ustoupit.²⁰ Vzestup politické prestiže nižší nobility a královských měst proto autoři rozkladu pokládali za nepatřičný a správně jej spojovali s husitskou revolucí, v jejímž průběhu rytířstvo, panošové, vladykové i obecný lid „k větším statkům přišli, než předci jich...“²¹ Samotný majetek by však neměl být důvodem k změně politického uspořádání („zřiezenosti“),²² jež na základě starobyklých obyčejů ustavil Karel IV. a které trvalo až „do zbúrenie země...“²³

Není pochyb, že slovo *zřiezenost* tu má význam právního řádu, uzákoněného nejslavnějším českým panovníkem v úzké součinnosti se starobyklými panskými rody,²⁴ zatímco substantivum *zbúrenie* označuje

Pánek, Praha 2001, zvláště s. 78–79. K situaci roku 1437 podrobná zpráva in: *Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti*, I, edd. Franciscus Palacky – Ernestus Birk, Vindobonae 1857, s. 850–851.

¹⁸ Tak J. Jurok: Edice, s. 75.

¹⁹ K jeho roli v širších politických souvislostech Petr Čornej – Milena Bartlová: *Velké dějiny země Koruny české*, VI. 1437–1526, Praha – Litomyšl 2007, passim. Nově k němu Martin Šandera: Jan Zajíc z Házmburka. Tvůrce programu a hlavní diplomat Zelenohorské jednoty, *VLH* 36 (2016), s. 21–42; Petr Čornej: Jan Zajíc z Házmburka, katolický šlechtic, politik a vzdělanec druhé poloviny 15. století, in: *Modrá krev Sobotecka. Sborník k 520. výročí povýšení Sobotky na město 1498–2018*, ed. Karel Bílek, Sobotka 2018, s. 17–26.

²⁰ O tomto problému s přihlédnutím k politické atmosféře let 1448–1471 Petr Čornej: Klíče ke Karlštejnu, *SMB* 1 (2009), zvláště s. 51–61.

²¹ J. Jurok: Edice, s. 92.

²² Tamtéž, s. 91, 92, 94.

²³ Tamtéž, s. 90.

²⁴ Škoda jen, že elaborát neodkazuje na konkrétní písemnosti ani na reformu zemského soudu v polovině 14. století. Takto se lze domnívat, že argumentace vůlí Karla IV., jehož

husitskou revoluci. Ve stejném významu („až rovně teď do tohoto zbuřenie“; „až rovně teď teprv do zbuřenie země“)²⁵ se v analyzované písemnosti vyskytuje ještě na dalších dvou místech. Současný čtenář cítí z pojmenování revolučních událostí slovem *zbuřenie* negativní konotaci a automaticky si je spojuje se *vzbouřením* či *vzpourou*. Činí tak naprosto oprávněně, neboť Zajícové z Hazmburka i členové dalších, převážně katolických panských rodů skutečně vnímali husitské *zbuřenie* jako destrukci pořádku, řádu, pokoje i starodávných svobod.²⁶ Přesto zatím zachovejme zdrženlivost. Zjištění, že skupina starobylé české šlechty spatřovala v revolučních událostech *zbuřenie*, nemusí mít patřičnou vypovídací hodnotu, neboť se zakládá na rozboru jednoho pramene neskrývajícího vyhraněnou politickou tendenci.

Tím závažnější je další poznatek. V téměř shodném a navíc přesněji formulovaném výroku se s pojmenováním husitské revoluce jako *zbuřenie* setkáváme v *Postile* Petra Chelčického. Jihočeský hloubal psal své dílo, dosud v úplnosti nevydané, snad již v polovině třicátých let 15. věku, vyloučeno ale není ani dokončení obsáhlé práce na prahu následujícího decennia.²⁷ Pro dataci textu i autorův vztah k revoluci je stěžejní partie, obsažená ve výkladu na druhou adventní neděli: „A ačkoli v těchto časech zkusili sú lidé této země i okolní velikých zamučení, béd a núzi, když se stalo zbuřenie strany proti straně z přičiny viery, že jedni na druhé tiskli mocí jako na kacieře. A trvala válka ukrutná na patnácte let s záhubami přílišnými, s velikými strachy a s davy...,“²⁸ tj. útky. Ani Chelčický nehodnotil revoluci, jejíž příčiny shledával ve vyostřených sporech o závazný výklad křesťanské víry (a jistě též o úlohu církve), pozitivně. Vyznavač novozákonních principů, odpůrce jakéhokoliv násilí v mezilidských vztazích a hlasatel

se v porevoluční době dovolával kdekdo, může být čistě účelovou záležitostí, neboť to bylo právě panstvo, které donutilo nejslavnějšího Lucemburka stáhnout zákoník známý pod názvem *Majestas Carolina*. K politické manipulaci s údajnými Karlovými listinami po roce 1448 např. P. Čornej: Klíče ke Karlštejnu, zvláště s. 57–58, 71–72.

²⁵ J. Jurok: Edice, s. 92, 94.

²⁶ Tamtéž, s. 91–95.

²⁷ Jaroslav Boubín: *Petr Chelčický. Myslitel a reformátor*, Praha 2005, s. 105–109.

²⁸ *Petra Chelčického Postilla*, I, ed. Emil Smetánka, Praha 1900, s. 19 (z praktických důvodů text v citátu transkribuji).

striktně duchovního boje proti hříchům i jiným nepravostem,²⁹ pokládal za nejcharakterističtější rys revoluční doby válečné běsnění, které odsuzoval a jež (nejen podle jeho mínění) trvalo patnáct let. Znamená to, že bojové období husitství začíná v Petrově interpretaci rokem 1419 a končí 30. května 1434 bitvou u Lipan. Od moderních časových výměrů husitské revoluce se toto datování příliš neliší.

Navzdory výskytu shodného významu slova *zbúrenie* ve dvou textech, jejichž autoři se názorově zásadně lišili, by bylo chybou vztahovat uvedené substantivum výhradně k husitské revoluci. Jeho sémantické užití bylo širší. V obecné rovině označovalo, jak napovídají oba citované texty, *vzpouru*, v pojetí starobyklých panských rodů konkrétně vzpouru proti tradičnímu řádu. Kromě toho se slovo *zbúrenie* (resp. *búrenie*) po celé 15. století vyskytuje též jako pojmenování pro lokální revolty, nepokoje, povstání a rebelie.³⁰

Ve stěžejních česky psaných úředních dokumentech vzniklých v revolučním období na husitské straně jsem zatím substantivum *zbúrenie* hledal marně. Zato se v nich mnohokrát frekventuje podstatné jméno s prokazatelně shodným základem. Slovo *búře*, postverbale vytvořené v dávné slovanštině (*bura*; *buřa*), zjevně souvisí s onomatopoickým *bhur-*, které zaznívá též v latinském slovesu *furo* (tj. bouřit, zuřit, šilet, řídit, být rozvášněn), resp. v substantivech *furor* (zuřivost, šílenství, vášně) či *boreas* (severní vítr nebo severní bouře). V staročestíně však častěji představuje ekvivalent k latinským podstatným jménům *tempestas* (čas, chvíle, okamžik, počasí, bouře, vichřice, nečas, pohroma, zkáza aj.), *procella* (bouře, bouřka, vichr, útok) a *turbo* (vichřice, bouře, vír, kolo, kotouč),³¹ eventuálně k německému *der Sturm* (bouřka,

²⁹ Josef Macek: Sémantická analýza slova „moc“ ve slovníku P. Chelčického, in: *Palaeobohemica Immanueli Micháleke septuagenario oblata* (Listy filologické – Supplementum II.), Praha 1992, s. 96–119; Jaroslav Boubín: Obraz převráceného světa. K úvahám Petra Chelčického o společnosti, *ČČH* 108 (2010), s. 593–614.

³⁰ Blíže, ač ne vždy do patriční hloubky, Josef Macek: *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*, III. *Města*, Praha 1998, s. 294. Z dalších dokladů kupř.: „Item v tu sobotu před jich stětím žaloval [mistr Jakoubek ze Stříbra – pozn. P. Č.] před těmi zrádnými konšely na rathúze na kněží Nového Města řka, že činie rozdiel v lidu a k búrení káží...“ Viz *Staré letopisy české z rukopisu křižovnického*, edd. František Šimek – Miloslav Kaňák, Praha 1959, s. 81.

³¹ Václav Machek: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, s. 59. K českým ekvivalentům substantiva *furor* Helena Karlíková: Hněv ve staročeském lexiku,

bouře, útok, zteč).³² Ve všech případech jde o slova polysémantická, v nichž se zřetelně uplatňuje metonymie, tj. pojmenování na základě věcné souvislosti. Základní význam se tu zpravidla (s výjimkou substantiva *tempestas*, odvozeného od slova *tempus*) vztahuje k přírodnímu jevu, zatímco významy vojenské, politické a technické jsou přenesené. Tak je tomu rovněž u staročeské *búře*, která pochopitelně odkazovala i k biblickým textům, v nichž Hospodinův hněv stíhá zpronevěřilé hromobitím, burácením, plameny, vichrem a smrští (Ž 83,16; Iz 29,6; Jr 11,16), leč dokáže i živly ztišit, zklidnit a bohabojné dovést do přístavu (Ž 107,28–31).

Stejně jako pojem *zbúrenie* sloužilo substantivum *búře* v sledovaném kontextu k pojmenování husitské revoluce³³ a jejích násilných projevů, nejednou pokládaných za boží trest. Zároveň se vztahovalo i k místním nepokojům.³⁴ V tomto smyslu se často objevuje též výraz *búrka*, tj. deminutivum od *búře*, adekvátní kratšímu trvání i menšímu politickému dosahu lokálních turbulencí.³⁵ Někdy ovšem stojí *búře*

in: *Verba et historia. Igoru Němcovi k 80. narozeninám*, edd. Petr Nejedlý – Miloslava Vajdlová – Boris Lehečka, Praha 2005, s. 161–165. Základní významy slova *búře* a jeho latinské i německé ekvivalenty evidovali již Josef Jungmann: *Slovník česko-německý*, I. A–J, Praha 1835, s. 78; Jan Gebauer: *Slovník staročeský*, I, Praha 1903, s. 117–118.

³² Např. „bylaliby která búře neb který šturm...“ Viz AČ, I, s. 216 (č. 27).

³³ Tak je tomu ve známé veršované skladbě *Václav, Havel a Tábor*, sepsané v roce 1424 anonymním katolickým autorem, který klade Táborovi do úst slova: „To jest ta búře a největší k tomu příčina, / na popy krvavé jde ta jistá všechna vina.“ Viz František Svejkovský (ed.): *Veršované skladby doby husitské*, Praha 1963, s. 118 (v. 93–94). Téměř shodně se vyslovil katolický básník Jakub Trch v skladbě Truchle k nebi: „Hlas nás oslyš / milý pane Bože, / tuto búrčí utiš, / toť tvá milost muože.“ In: *Staročeská lyrika*, ed. Jan Vilíkovský, Praha 1940, s. 123–124.

³⁴ Např. mistr Jeroným Pražský sděluje 12. 9. 1415 („ten cztwrtek nayblyzssy po dny narozenye Matky Boží“) z Kostnice Lackovi z Kravař: „A slyssim, ze by drahna burze byla y w Czechach y w Morawie pro smrt mystra Husowu...“ Viz *Magistri Hieronymi de Praga Quaestiones, Polemica, Epistulae*, edd. František Šmahel – Gabriel Silagi, Turnhout 2010 (Corpus christianorum. Continuatio Mediaevalis 222. Magistri Iohannis Hus Opera omnia, XXVIIa – Supplementum I), s. 257. K místním, byť z celočeského hlediska významným pražským událostem, předcházejícím úkladné popravě Jana Želivského a jeho přívrženců, se váže údajný výrok Jakoubka ze Stříbra na adresu novoměstského tribuna: „Ty jsi vinen všemi těmi búřemi a tímto vším krve prolitiem, a zavedl jsi Českú a Moravskú zemi.“ Viz *Staré letopisy české z rukopisu křižovnického*, s. 81.

³⁵ Uvádím pouze dva příklady: „... aby nižádný obcí měst těchto Pražských nevadil, ani kterých rot a búrek strojil, buď světský neb duchovní.“ Viz AČ, I, s. 221 (č. 31). Počátkem roku 1438 psal Aleš Holický ze Šternberka Oldřichovi z Rožmberka, že on spolu s Hyncem

i *búřka* v těsném sousedství, fakticky jako dva ekvivalenty. Tak je tomu např. v prohlášení, kterým na podzim 1419 prozatímní vláda v čele s královnou-vdovou Žofií a nejvyšším purkrabím Čenkem z Vartenberka tlumočila pražským radním i dalším úředníkům vzkaz Zikmunda Lucemburského, aby „nepokoje a búřky“ pomáhali „stavovati...“³⁶ Výčet nepravostí, tvořících součást *búře*, následuje vzápětí: boření kostelů a klášterů, vyhánění mnichů a jeptišek, konání nepovolených shromáždění a úvahy o volbě husitského biskupa. Zikmund jako dědic českého trůnu, říká se v dokumentu, nebude litovat královských pokladů, co jich „v této zemi má“, aby tu „búři“ zarazil.³⁷ Jeho další kroky však jen přilily olej do ohně.

Slavný husitský sněm v Čáslavi, konaný počátkem června 1421, prohlásil Zikmundovo české královské důstojenství, vzdor korunovaci uskutečněné 28. července 1420 v Svatovítské katedrále, za neplatné, zároveň však reagoval i na revoluční situaci, již značná část veřejnosti pocítovala jako narušení řádu a rozvrat právního stavu. Sněmovní usnesení pojmenovává hlavní příznaky revoluční smršti, totiž „mnohé, rozličné a veliké nesnáze, búře, záhuby, pálenie, násilé i jiné rozbrojené neřády v království našem Českém“,³⁸ jako přímý důsledek rozdílného výkladu božích pravd ohlášených „Písmem svatým...“ Proklamuje proto vůli „neřády v řád a ty búře v klid a v svornost uvésti a tady obecné dobré téhož královstvie napravití a upevniti...“³⁹

Bylo to odhodlání, které nepřineslo výsledek. Téměř shodné či nepatrně pozměněné formulace (mimo jiné důkaz, že koncepty sněmovních

Ptáčkem nejsou „búřek příčina“ okolo Prahy. Viz Blažena Rynešová (ed.): *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka*, II. 1438–1444, Praha 1932, s. 8 (č. 7).

³⁶ AČ, III, s. 209 (č. 15).

³⁷ Tamtéž, s. 210. Nepochybným ohlasem provolání je pasáž v *Zlomcích rýmované kroniky*, jejíž autorství se zpravidla přisuzuje Prokopu písařovi: „lhned Sigmund, uherský král, / slavné listy Čechóm jest slal / mnohú řečí ozdobené, / aby i páni Pražené, / oněch búřek nechajíce, / v kostely nesahajíce, / řádem za král vzeli jeho / jakžto dědice pravého, / aby v zemi pokoj měli.“ Viz F. Svejkovský (ed.): *Veršované skladby doby husitské*, s. 152 (v. 47–55). Citované verše, umístěné hned za zmínku o setkání Na Křížkách, dokládá oprávněnost datace provolání prozatímní vlády (Palackým kladeného na počátek roku 1420), do října 1419. Detailně k tomu Jaroslav Mezník: *Praha před husitskou revolucí*, Praha 1990, s. 220–221.

³⁸ FRB, V, s. 486.

³⁹ Tamtéž.

usnesení připravovala kancelář Starého Města pražského) čteme v zápisech svatohavelského sněmu v listopadu 1423 („znamenavše mnohé rozličné veliké nesnáze, bůře, záhuby, pálenie, násilé, bezpravie i jiné rozličné neřády království Českému škodlivé i ohyzdné...“),⁴⁰ v úmluvách zdických z následujícího roku („znamenavše mnohé rozličné a veliké nesnáze, bůře, záhuby i jiné rozličné neřády království Českému škodlivé, ohyzdné...“)⁴¹ i v oficiálním dokumentu husitského, tzv. svatomartinského sněmu ukončeného v pokročilém adventu 1433 („znamenavše mnohé, rozličné a veliké nesnáze, bůře, záhuby, války a jiné rozličné neřády království Českého a markrabství Moravského škodlivé...“).⁴² Za dlouhá léta se tak v zásadě nic nezměnilo a slibovaná náprava zůstala „na papíře“, i když politická vůle, vyjadřovaná stále stejnými slovy, nechyběla.

Tento poznatek fakticky potvrzuje Chelčického postřehy. Česká společnost, včetně hlavních politických aktérů, považovala dění odstartované v létě 1419 a trvající přinejmenším do lipanské bitvy za vybočení z řádu, za nenormální stav i dočasný jev, přirovnávaný k prudkému atmosférickému výkyvu, k bouři či k sérii bouří, které jednou zákonitě odezní a poté se poměry opětovně zklidní. Revoluci, ač vyplňovala dlouhá léta, ve své většině nepřivykla, pocítovala ji jako nenáležitě provizorium a toužila po stabilitě, zakotvené v principech *božího zákona*, jehož rozdílný výklad byl, jak všichni věděli, jednou z hlavních příčin nebyvalého otřesu.

Průvodní násilné jevy revoluce („záhuby, pálenie, násilé, bezpravie“) chápali lidé jako opak *řádu*, doslova *neřád* (či přesněji *ne-řád*), tedy překážku obecného prospěchu (resp. užitku celé společnosti, ať již ve výměru všekřesťanském, celostátním, zemském nebo etnicky českém), označovaného souslovím *obecné dobré*, resp. latinským termínem *bonum commune*.⁴³ Ačkoliv bychom předpokládali, že v husitském prostředí

⁴⁰ AČ, III, s. 241 (č. 31).

⁴¹ Tamtéž, s. 248 (č. 33).

⁴² AČ, III, s. 412 (č. 5).

⁴³ Blíže k latinskému pojmu i k jeho českému ekvivalentu v evropských i českých souvislostech Winfried Eberhard: „Bonum commune“ v konkurenci mezi monarchickou vládou a stavovskou společností, *ČCH* 102 (2004), s. 449–474. Se zřetelem k husitským Čechům méně přesně Josef Macek: „Bonum commune“ et la Réforme en Bohême, in: *Histoire sociale*,

splývalo *obecné dobré s božím zákonem*, shrnutém ve čtyřech pražských člancích, nebylo tomu tak zcela.

V husitských manifestech a v usneseních husitských sněmů i sjezdů stojí *zákon boží a obecné dobré* vedle sebe a v žádném ze zkoumaných případů nejsou synonymy. Z příkladů, které svého času přesvědčivě analyzoval Winfried Eberhard,⁴⁴ stačí jako pars pro toto uvést zápis píseckého sjezdu části tábořské strany, která 6. února 1426 proklamovala odhodlání jednat „pro chválu a čest boží, a pro obecné dobré této země královstvie Českého“.⁴⁵ Aby nebylo pochyb, jak má být obecné blaho zajištěno, vyjádřili účastníci shromáždění o několik řádků níže ochotu podřídit se „moci zřiezené světské... vedle zákona božího“ s podmínkou, že světská moc bude „řádně vyzdvižena“.⁴⁶ Významná složka tábořského svazu, zastoupená královskými městy i předními husitskými šlechtici a hejtmany, tedy neviděla svůj ideál v teokratickém systému, nýbrž v světské vládě, která by v Českém království plně zajistila platnost čtyř pražských artikulů. Ani v tomto případě nebyl *boží zákon* identický s *obecným dobrým*,⁴⁷ jež i v husitských Čechách představovalo především souhrn politických cílů světských vrstev společnosti, víceméně ve shodě s převládajícím významem pojmu *bonum commune* na teritoriu tehdejší západokřesťanské Evropy.⁴⁸

Skutečnost, že se sousloví *boží zákon* a *obecné dobré* vyskytují v oficiálních husitských dokumentech v těsném sousedství, aniž významově splývají, obráží podle mého mínění věrně charakter husitského úsilí. V něm se snahy o reformu náboženského a církevního života časově prolínaly se zjevným trendem přerozdělit politickou moc v souladu s principy krystalizujícího stavovství. Závěry píseckého sjezdu tedy fakticky anticipovaly řešení závažného problému, jak ukončit revoluci.⁴⁹

sensibilités collectives et mentalités. Mélanges Robert Mandrou, Paris 1985, s. 517–525; zamlčeně též, in: I. Němec a kol.: *Slova a dějiny*, s. 233–244.

⁴⁴ W. Eberhard: „Bonum commune“, s. 466–469.

⁴⁵ *AC*, III, s. 257 (č. 36).

⁴⁶ Tamtéž, s. 258 (č. 36).

⁴⁷ Ve stejném smyslu čteme, že husitský sněm ke dni 10. 2. 1432 byl do Prahy svolán „pro chválu boží a pro obecné dobré...“ Viz *AC*, III, s. 395 (č. 1).

⁴⁸ W. Eberhard: „Bonum commune“, s. 456–465.

⁴⁹ K této závažné otázce s pokusem o nový koncepční vhléd naposledy Josef Válka: Zikmund a husité. Jak zakončit (husitskou) revoluci, *ČMM* 128 (2009), s. 3–33; též: Vláda Alše

Tato otázka nabyla na aktuálnosti v průběhu podzimu 1431, kdy basilejský koncil vyslovil ochotu diskutovat o husitském programu, a brzy poté i v souvislosti s extrémními klimatickými výkyvy, jež zemi postihly v letech 1432–1434, odhalily její ekonomické vyčerpání a veřejné mínění naladily proti pokračujícím válkám. Martin Lupáč, hlavní vyjednaváč s basilejským koncilem, jistě tlumočil názory radikálně smýšlejících husitů, když tvrdil, že by nikdy neustali v boji, kdyby Čechy nezasáhla série přírodních katastrof. Byl to svým způsobem paradox. Tehdejší čeština označovala revoluci často slovy *vzbúrenie* či *búře*, jejichž původní význam se vztahoval k přírodním jevům. Shodou okolností to byly ve značné míře právě tragické důsledky přírodních pohrom, které přiměly husitské představitele k rozhodnutí revoluční bouři ukončit.

Tečku za ní však neučinilo krvavé lipanské střetnutí, nýbrž smlouvy pracně sjednané s basilejským koncilem (kompaktáta v užším slova smyslu) i s králem Zikmundem Lucemburským a slavnostně přijaté i vyhlášené v letní Jihlavě roku 1436. Tehdy Kristus „po mnohých búrčech a nesnáziech“ ráčil „spatřiti na lid svůj“, takže úmluvy se svatým sborem basilejským a jeho legáty byly „v dobrý slavný konec uvedeny; skrze kterúžto jednotu mír a pokoj vznikl jest...“⁵⁰ Dohody s koncilem se ovšem týkaly výkladu *božího zákona*, shrnutého ve čtyřech pražských článcích, tj. církevních a náboženských problémů, jejichž zdárné vyřešení podmiňovalo legalizaci revolučních výsledků v politické sféře, tj. shodu na *obecném dobrém*. Majestát Zikmunda Lucemburského, jenž 20. července 1436 stvrdil porevoluční status quo v rovině politické a částečně konkretizoval náboženskou praxi, výsady udělené panovníkem pražským městům i slavnostní uznání Zikmunda českým králem zástupci kališnických stavů příznačně následovaly až po schválení a vyhlášení basilejských kompaktát.⁵¹ Zikmund i jeho

Vřeštovského z Riesenburka. Úsilí husitů o obsazení politického prostoru zemské obce, *ČMM* 128 (2009), s. 297–326.

⁵⁰ *AC*, III, s. 446 (č. 21).

⁵¹ Z novější vědecké produkce k tomu např. Winfried Eberhard: *Der Weg zur Koexistenz: Kaiser Sigmund und das Ende der husitischen Revolution, Bohemia* 33/1 (1992), s. 1–43; František Kavka: *Poslední Lucemburk na českém trůně. Králem uprostřed revoluce*, Praha 1998, s. 198–208; Petr Čornej: *Velké dějiny zemí Koruny české, V. 1402–1437, 2., revidované vyd., Praha – Litomyšl 2010, s. 633–639; P. Čornej – M. Bartlová: Velké dějiny, VI, s. 11–19; František Šmahel: Husitské artikuly a jihlavská kompaktáta, in: *Jihlava**

někdejší protivníci je chápali jako podmínku „pro lepší upokojenie a řádu uvedenie země české...“⁵²

Pozorné čtení předchozích citátů prozrazuje, že kýžený mír a pokoj i opětovné ustavení řádu, jehož konstrukce respektovala revoluční změny, spojovali současníci s obnovením *jednoty*, založené na sladění zájmů jednotlivců i sociálních skupin a odkazující k nedostupné harmonii boží říše. Proto upřímně vítali skutečnost, že kališnická církev byla pojata v jednotu s církví obecnou; konkrétním výrazem opětovného sjednocení české země a společnosti pak bylo uznání a přijetí staronového panovníka. Idea jednoty tak tvořila protiklad k politickému i náboženskému *roztržení* země, zmítající se po dlouhá léta v revoluční anarchii a dokládající správnost Ježíšova výroku: „Každé království vnitřně rozdělené pustne a žádná obec ani dům vnitřně rozdělený nemůže obstát.“ (Mt 12,25; obdobně L 11,17).

Teprve slavnostní akty na jihlavském náměstí uzavřely, alespoň podle řeči soudobých úředních pramenů i zachované korespondence, revoluční období. Nové poměry měly sice k vysněné stabilitě a jednotě daleko, nicméně rozvrat předchozích let se již neopakoval. V létě 1436 tak z tehdejšího politického hlediska *vzbúrenie*, zahájené v červenci a srpnu 1419, konečně ustalo. Bouře a bouřky vystřídal o poznání klidnější počasí. Dílčí závěr se přímo vnucuje: Časové rozpětí husitské revoluce se ve výměru tehdejších aktérů a současných historiků v zásadě neliší. Názory nynější husitologie tak v podstatě souzní s pohledy 15. století, a nejsou tudíž poznamenány anachronistickým viděním.

Pochybovače a skeptiky snad přesvědčí dva citáty, tentokrát z porevolučních pramenů. Tzv. mírný list, přijatý účastníky zemského sněmu v lednu 1440, konstatoval „roztrzenie v zemi naší České“⁵³ po smrti Zikmunda Lucemburského a po nečekaném skonu Albrechta II. Habsburského. V nastalém interregnu se rozhodl obnovit jednotu Českého království na základě přísného dodržování kompaktát i dalších

a basilejská kompaktáta 26. – 28. června 1991. Sborník příspěvků z mezinárodního sympozia k 555. výročí přijetí Basilejských kompaktát, Jihlava 1992, s. 11–28; týž: Basilejská kompaktáta, jejich zpísomnění a ratifikace, SMB 1 (2009), s. 187–229; týž: Basilejská kompaktáta. Příběh deseti listin, Praha 2011, s. 64–75. Josef Válka: Kompaktáta a kapitulace. Charta stavovských svobod?, ČMM 129 (2010), s. 19–43.

⁵² AČ, III, s. 446 (č. 21).

⁵³ AČ, I, s. 246 (č. 1).

jihlavských smluv.⁵⁴ Dokumenty, schválené a vyhlášené v létě 1436, se fakticky staly zemskými zákony s platností téměř ústavní. Ve stejném smyslu se na ně i na tzv. mírný list odvolávaly v letech 1445–1446 zápisy kutnohorského sjezdu kališnické strany vedené Jiřím Poděbradským⁵⁵ i zemského sněmu uskutečněného v Pelhřimově.⁵⁶ První písemnost ocenila význam jihlavských smluv s již historickým odstupem: „Znamenajíce kompaktata s konciliem i s ciesařem smlúvy učiněné, že jsú naše země příčina veliká a pomoc k dojití pokoje a přestánie válek a mnohých nesnázek...⁵⁷ Po pouhých devíti letech vnímala tehdejší česká politická scéna přijetí jihlavských dokumentů jako tečku za revolučním obdobím, jehož nejviditelnější komponentou byly kruté války. Opakování revoluční bouře si nikdo nepřál.

Drsná a bolestná zkušenost, třebaže husitské Čechy proslavila po celé Evropě a přispěla k prosazení zásadních náboženských i politických proměn v Českém království a částečně též na Moravě, se natrvalo vryla do společenského vědomí a ve chvílích krizí zpravidla bránila násilným radikálním řešením. Přesto tzv. druhé husitské válce v letech 1467–1474 (1479) nezamezila. Pokojná cesta, vytyčená kompaktáty a spočívající v koexistenci lidí dvou křesťanských konfesí, nalezla, navzdory nezbytným třenicím, posléze svůj výraz v kutnohorském náboženském míru roku 1485 a zejména v každodenním životě obyvatel Čech a Moravy.⁵⁸ Svou válečnickou proslulost a zdatnost zužitkovali Češi a Moravané ve druhé polovině 15. a na počátku 16. století především jako vojenští podnikatelé a „sezónní“ žoldněři „v cizích službách“.⁵⁹

Sílící odpor k pokračující revoluci, patrný v české společnosti od roku 1431, i strach z válek a bouří, trvale přítomný v politickém

⁵⁴ Tamtéž, s. 246 (č. 1).

⁵⁵ Tamtéž, s. 291–292 (č. 18).

⁵⁶ Tamtéž, s. 294–296 (č. 20).

⁵⁷ Tamtéž, s. 291 (č. 18).

⁵⁸ František Šmahel: Svoboda slova, svatá válka a tolerance z nutnosti v husitském období, *ČCH* 92 (1994), zvláště s. 665–677. Německý překlad pod názvem *Pax externa et interna. Vom Heiligen Krieg zur Erzwungenen Toleranz im hussitischen Böhmen (1419–1485)*, in: *Toleranz im Mittelalter*, edd. Alexander Patschovsky – Harald Zimmermann, Sigmaringen 1998, zvláště s. 255–273.

⁵⁹ Nejsystematičtější k tomu Uwe Tresp: *Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert*, Paderborn – München – Wien – Zürich 2004 (Krieg in der Geschichte, XIX).

uvažování porevolučních časů, ostře kontrastuje s nadějemi, které s *búří* spojovali husité rozdílné názorové orientace na jejím počátku, kdy ještě nebylo zřejmé, jak dlouho potrvá a jak vysokou cenu si vyžádá. Příkladně to ilustruje slavný veršovaný disput *Hádání Prahy s Kutnou Horou*, sepsaný předním husitským vzdělavcem na podzim 1420. Působivá expozice vlastního hádání, v němž personifikovaná Praha hájí před Kristem, nejvyšším a nejdokonalejším soudcem, husitské pojetí *božího zákona*, přibližuje adresátům též dobu osudové pře. Spor se odehrává v „čas všie búře i hřímanie, / země hnutie, krup, blýskanie, / o němž svatý Jan pověděl...“,“⁶⁰ tedy na pozadí Posledního soudu, kterému bezprostředně předchází „zázrak nevidaný / a od věkóv neslýchaný“, jehož dějištěm jsou Čechy.⁶¹ Básníkovo přesvědčení, že husitské úsilí, představované nejen návratem k přijímání svátosti oltářní pod obojí způsobou, učinilo zásadní vrom do pozemských dějin a tvoří jeden z klíčových milníků na cestě křesťanstva ke spasení, tu pozoruhodně ladí s tzv. první předmluvou i celkovou koncepcí *Husitské kroniky* Vavřince z Březové.⁶² Husitský zápas za *boží zákon*, sváděný na konci věků, kdy řádění Antikristovo vrcholí, tak věřícím přiblížil spásu nedlouho před propuknutím Posledního soudu, jehož předzvěstí je revoluční *búře*.

V podstatě optimistický názor husitského poety, pochopitelný v opojné atmosféře čerstvých vítězství nad Zikmundovými vojsky a vyslovený v klamně předtuše brzkého prosazení čtyř pražských artikulů jako závazné normy křesťanského života, zřejmě odpovídal náladám husitské veřejnosti na konci prvního revolučního roku. Očekávání *zázraku* nového Kristova příchodu, ať už zjevného, tajného či symbolického, i přesvědčení, že právě Čechy se změní v jeviště dramatického střetnutí s Antikristem, prostupovalo tehdy mysl tisíců věřících, násobené

⁶⁰ Jiří Daňhelka (ed.): *Husitské skladby Budyšínského rukopisu*, Praha 1952, s. 81, v. 25–27.

⁶¹ Tamtéž, v. 29–31.

⁶² První předmluva k Vavřincově Husitské kronice in: *FRB*, V, s. 329. *Hádání Prahy s Kutnou Horou* v širším kontextu analyzoval Petr Čornej: Husitské skladby Budyšínského rukopisu: funkce – adresát – kulturní rámec, *Česká literatura* 56 (2008), s. 301–344. K Vavřincovu a husitskému vnímání husitského zápasu v rámci středověkého chápání dějin týž: Vavřincova vylidněná Praha, *Česká literatura* 52 (2004), s. 293–323, zvláště s. 301–303; týž: Zrození husitského mýtu: problém optiky, zvláště s. 88–89.

mesianistickou představou o vyvolenosti českého národa.⁶³ Shodný názor o blížícím se konci pozemského času a o Kristově příchodu do Českého království slyšíme i v kázáních Jana Želivského, pronášených ve velikonočním čase roku 1419: „Neboť někdy se mívá Kristus ke svém, jako by chtěl jíti dále, ale když je uveden do pohostinství srdce, tu rázem se dává poznat v lámání chleba. Protož rceme: Zůstaň s námi v Čechách!“⁶⁴ O necelý týden později burcoval své posluchače již přímým odkazem na nadcházející zápas s Antikristem v okamžiku, kdy dějinný horizont potemněl, neboť pozemský čas spěje ke svému konci: „Když už bylo večer, když se tak velicí nepřátelé přibližovali žádající jim čas zešeřelý, stane Ježíš uprostřed nich. A takovým se vždy zjeví Ježíš, kdykoli nastane tma. Proto, Čechové, mějme naději! Neboť navečer Pán přijde a nebude meškati se zvěstováním pokoje. Kéž nyní navečer se nám již zjeví Pán, abychom byli jakožto kůň ozdobený k boji (Zachariáš 10,3) proti Antikristu a jeho údům...“⁶⁵

Shodně ztemnělý obzor nacházíme i v ohlédnutí seniora tábořské církve Mikuláše z Pelhřimova, podmanivě evokujícího ovzduší dějinné naléhavosti v posledních předrevolučních letech. Tehdy se zdálo, že

⁶³ Rudolf Urbánek: Počátky českého mesianismu, in: *Českou minulostí. Práce věnované profesoru Karlovy university Václavu Novotnému jeho žáky k šedesátým narozeninám*, edd. Otakar Odložilík – Jaroslav Prokeš – Rudolf Urbánek, Praha 1929, s. 124–145, zvláště s. 140–144; týž: Český mesianismus ve své době hrdinské, in: *Od pravěku k dnešku. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře*, I., Praha 1930, s. 262–284 (přetištěno in: Rudolf Urbánek: *Z husitského věku. Výbor historických úvah a studií*, Praha 1957, s. 7–28); František Šmahel: *Idea národa v husitských Čechách*, 2., doplněné vyd., Praha 2000, s. 93–96, 281–282.

⁶⁴ Novočeský překlad Amedea Molnára in: Amedeo Molnár (ed.): *Výzva Jana Želivského. Výbor z kázání*, Praha 1954, s. 39. V latinském originálu: „... quia aliquando habet se cum suis, quasi vellet longius ire, et cum inducitur in hospicium cordis, statim in fractione panis cognoscitur. Ergo dicamus: Mane nobiscum in Bohemia...“ Viz Amedeo Molnár (ed.): *Dochovaná kázání Jana Želivského z roku 1419*, I. *Od neděle velikonoční do páté neděle po sv. Trojici*, Praha 1953, s. 27.

⁶⁵ A. Molnár (ed.): *Výzva Jana Želivského*, s. 97–98. V originálu: „Cum iam fuit sero, cum tanti inimici apropinquabant, tempum serotinum eis optando. Et talibus Dominus apparet, cum fuerit sero etc. Ergo, Bohemi, habeamus spem, quia sero Dominus veniet et non tardabit, pacem annunciendo... O, utinam nunc sero modo nobis Dominus apparet, ut essemus equus glorie sue in bello contra Anticristum et eius membra...“ Viz A. Molnár (ed.): *Dochovaná kázání Jana Želivského*, s. 49–50. Jak je zřejmé, překládal Molnár poměrně volně, vynecháváje četné kazatelovy biblické citáty, vyznačené uprostřed citované latinské pasáže třemi tečkami.

„svět už stárne a den se schyluje k večeru...“⁶⁶ Rozhodující střetnutí s Antikristem, který konal mystérium nepravosti, mělo proto začít co nevidět. Prvořadou povinností dobrých kněží bylo na nic nečekat a snažit se co nejrychleji šířit závazný výklad *božího zákona*, ukázat cestu ke spasení co největšímu počtu věřících, a přispět tak k slavnému vítězství Beránka božího nad Antikristovými úklady. Bylo by jistě možné namítnout, že podobné argumenty, zdůvodňované strachem z blížícího se finále pozemských dějin, nacházíme po celý středověk (v českém prostředí stačí připomenout Matěje z Janova).⁶⁷ To je jistě pravda, nikdy však nevyústily v revoluční smršť. Upřímná (leč z dnešního pohledu poněkud naivní) touha husitských kněží provést pod tlakem představy naplněnosti časů urychlenou evangelizaci obyvatelstva akcelerovala podle mého mínění dějinný vývoj a významně napomohla, pochopitelně v kombinaci s jinými faktory, k revoluční erupci.⁶⁸

Symbolika tmavé oblohy s děsivým Antikristovým přízrakem a mimořádně frekventované odkazy husitských kazatelů na apokalyptické líčení předehty a průběhu Posledního soudu („Tu vzal anděl kadidelnici, nahnul do ní oheň z oltáře a vrhl ji dolů na zem; a nastalo burácení, hřímání, blesky a zemětřesení.“ Zj 8,5) nepochybně přispěly k dobovému vnímání husitské revoluce jako úchvatné i ničivé bouře, která musela zákonitě propuknout. Mnozí stoupenci programu čtyř artikulů do ní zprvu vkládali své naděje, avšak její síla, trvání a důsledky

⁶⁶ Novočeský překlad Evy Kamínkové a Rudolfa Urbánka in: Ivan Hlaváček (ed): *Ze zpráv a kronik doby husitské*, Praha 1981, s. 292. Originál říká „jam senescentis mundi die vergente ad vesperam...“ Viz Konstantin Höfler (ed.): *Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen*, II, Wien 1865 (FRA, 1. Abtheilung, Scriptoros, VI), s. 475.

⁶⁷ Viz Amedeo Molnár: Eschatologická naděje české reformace, in: *Od reformace k zítřku*, Praha 1956, zvláště s. 15–34. K eschatologickému citění v předvečer a na počátku husitské revoluce např. František J. Holeček: „Ministri Dei possunt in dampnationem perpetuam papam male viventem detrudere...“ (Hus a problém Antikrista), in: *Jan Hus na přelomu tisíciletí*, edd. Miloš Drda – František J. Holeček – Zdeněk Vybíral, Tábor 2001 (HT – Supplementum 1), s. 219–245; Martin Wernisch: *Husitství. Raně reformační příběh*, Brno 2003, s. 46; Pavlína Cermanová: „Čas nynější den pomsty slove a trestkání...“ O zatracení a spáse ve středověkých Čechách, in: *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*, edd. Eva Doležalová – Robert Novotný – Pavel Soukup, Praha 2004, s. 233–251; táž: Jakoubkův a Biskupcův Výklad na Apokalypsu. Porovnání s důrazem na interpretaci antikristovského mýtu, in: *Jakoubek ze Stríbra. Texty a jejich působení*, edd. Ota Halama – Pavel Soukup, Praha 2006, s. 209–228.

⁶⁸ P. Čornej – M. Bartlová: *Velké dějiny*, VI, s. 282.

aktéry strhujících událostí přinejmenším překvapily. Málokdo tušil, jak dlouhý a krvavý bude boj za prosazení *božího zákona*, jehož husitský výměr, v rozporu s původním očekáváním, západní křesťanstvo odmítlo a který se v kompromisní podobě prosadil pouze na teritoriu Čech a Moravy. I v 15. století byly dějiny, chápané jako cesta lidstva ke spasení, otevřené.

Na rozdíl od středověké latiny, která k pojmenování nepokojů, povstání, revolt a revolucí užívala vícevýznamových slov, jejichž původ bychom namnoze shledali v římském právu (*tumultus, turba, seditio, rebellio, conjuratio*),⁶⁹ vystačila si tehdejší čeština pro označení husitské revoluce především se substantivy *vzbúrenie, búrre* a *války*, i když v pramenech nacházíme i jiná, leč méně výstižná podstatná jména (*nepokoj, rozbroj, násilé, neřád, nesnáz*). I proto dobové vnímání událostí let 1419–1436 jako *vzbúření* či *bouří*, jejichž nejviditelnějším znakem byly dlouhotrvající *války*, přežilo staletí. Známý Zacharias Theobald, píšící na počátku 17. věku, nazval své rozsáhlé dílo příznačně *Hussitenkrieg*.⁷⁰ Huguenot Jacques Lenfant, činný přibližně o sto let později, nazíral problém obdobně.⁷¹ Ve svém prvním přehledném zpracování českých dějin, vydaném roku 1843, pojmenoval pětadvacetiletý Václav Vladivoj Tomek příslušnou kapitolu *Počátek bauří a wálek w zemi České až do poražení císaře Sigmunda na Žižkowě a před Wyšehradem*.⁷² Tomuto pojetí zůstal věrný rovněž v životním díle, jehož čtvrtý svazek⁷³ nese podtitul *Praha we wálce náboženské za krále Sigmunda (1419–1436)*. I František Palacký mluvil o *husitských válkách*, zatímco pojem *bouře* přisuzoval spíše lokálním nepokojům.⁷⁴ První pražská defenestrace 30. července 1419 je ale v jeho podání prvním krvavým výbuchem „revolučním“, byť ve vymezení husitských válek léty 1419–1434 navazoval více na Chelčického než na mínění husitské politické reprezentace a svého někdejšího

⁶⁹ R. Koselleck et al.: *Revolution*, s. 654.

⁷⁰ Zacharias Theobald: *Hussitenkrieg*, Nürnberg 1621.

⁷¹ Jaques Lenfant: *Histoire de la guerre des Hussites et du concile de Basle. Tome premiere – Tome second*, Amsterdam 1731.

⁷² W. W. Tomek: *Děje země české*, Praha 1843, s. 166.

⁷³ W. W. Tomek: *Dějepis města Prahy*, Praha 1879.

⁷⁴ František Palacký: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, III, ed. Miloslav Novotný (na základě posledního vydání vyšlého za života spisovatele), Praha 1939, s. 239.

asistenta Tomka.⁷⁵ Shodné či podobné terminologie (války, vzbouření, bouře) se v 19. i na prahu 20. století přidržovaly v husitských pasážích četné populárně naučné práce⁷⁶ a učebnice⁷⁷.

Přímou rovnici mezi pojmy *revoluce* a *vzbouření* vedl z autorů poloviny 19. století jediný Karel Sabina v práci věnované osobnosti Jana Žižky, byť se jako autor textu často uvádí Emanuel Arnold. Na obranu husitského vojevůdce, jemuž veřejné mínění vyčítalo ukrutnosti při dobývání měst, uvedl, že drastický postup nezáležel vždy jen na Žižkově vůli, nýbrž především na jeho bojovnících, „an lid ten v revolucí (vzbouření) stál a proti všemu, co se s ním neshodovalo, rozplameněn byl.“⁷⁸

Letmá a nesoustavná pobírka rozmanitými tituly různých historio-grafických žánrů naznačuje, že se pojmenování *revoluce* pro období let 1419–1436 ještě na počátku 20. století nerozšířilo. Nedivme se. Vcelku klidné poměry panující v Evropě i v českých zemích ve druhé polovině 19. století a vzpomínka na revoluční události let 1848–1849 pozitivnímu hodnocení revolucí nepřály. Riegrův *Slovník naučný* definoval revoluci jako „násilný převrat ve zřízení státním, způsobený povstáním, na rozdíl od právní reformy“.⁷⁹ Čtenáře však autor nenechával

⁷⁵ František Palacký: *Stručný přehled dějin českých doby starší (až po rok 1526)*, ed. Rudolf Havel, Praha 1976, s. 76. Původně součást hesla Čechy, in: (Riegrův) *Slovník naučný*, II, Praha 1861, s. 375–388. Palackého chápání revoluce a revolucí se naposledy dotkl Josef Válka: *Husitská revoluce a první pokusy o restauraci*, *ČMM* 130 (2011), zvláště s. 4.

⁷⁶ K. V. Zap: *Vypsání války husitské*, Praha 1868 (2., přepracované vyd., Praha 1893); Jan Dolenský: *Obrázkové dějiny národu českého*, Praha 1892–1893 (dalších šest vydání do roku 1924). Zde kapitoly s příznačnými názvy: *Vzbouření proti králi Sigmundovi*, *Válka domácí*.

⁷⁷ Kapitola *Bouře husitské a koncil basilejský* v knize Jaroslav Bidlo – Josef Šusta: *Dějiny středního a nového věku do roku 1648*, Praha 1912 (Jaroslav Bidlo – František Hýbl – Josef Šusta: *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních*, II), s. 192 (na s. 194 podkapitola *Války husitské*).

⁷⁸ Závěrečnou část článku Jan Žižka z Trocnova, vůdce Čechů (uveřejněn v *Občanských novinách* 6. 2. 1849) přetiskl jako Arnoldovu práci Josef Kočí: *Emanuel Arnold*, Praha 1964, s. 122–126 (citovaná pasáž na s. 125). Podle Kočího je však text doslova převzat z knihy *Děje husitů s zvláštním zřehledem na Jana Žižku*, vydané sice pod jménem Arnoldovým, leč považované literárními znalci za text Sabinův. Blíže k tomu Michal Charypar: *Karel Sabina: „epigon“ a tvůrce. Textová příbuzenství jako zdroj smyslu a poznání*, Praha 2010, s. 83–86, 200–201.

⁷⁹ (Riegrův) *Slovník naučný*, VII, Praha 1868, s. 363.

na pochybách, komu patří jeho sympatie: „Řádný způsob proměny zřízení státního jest reforma.“⁸⁰

Kladné vnímání dějinného významu revolucí se v českém prostředí prosadilo až později, nikoliv ale výhradně v souvislosti s nástupem marxismu a silou dělnického hnutí, nýbrž také v sepětí s událostmi první světové války, v jejímž důsledku padly tradiční monarchie a otevřel se prostor další demokratizaci veřejného života i vzniku nových států. Masarykovo i Benešovo chápání „světové revoluce“⁸¹ a jejich programové přihlášení se k husitské tradici tak spolu se vzestupem politické levice změnilo vnímání epochy bojového husitství, nahlíženého nyní obecně jako revoluce, ať již ze strany jejích obdivovatelů, či kritiků.⁸² Konkrétní aplikace a interpretace dnes zcela běžného pojmu *husitská revoluce* by byly sice zajímavé, avšak vyžádaly by si samostatné analytické pojednání.

⁸⁰ Tamtéž.

⁸¹ V tomto duchu pojímal a vysvětloval historický význam *revolucí* např. Jan Slavík v hesle *Revoluce*, in: *Ottův slovník naučný nové doby*, V, Praha 1938, s. 598–602. Již dříve týž: *Revoluce husitská a světová*, *Sobota* 6 (1935), s. 310–311, 317–318, 347–348.

⁸² Z profilových meziválečných prací zejména Josef Pekař: *Žižka a jeho doba*, III. *Žižka vůdce revoluce*, Praha 1930; Jan Slavík: *Husitská revoluce. Studie historicko-sociologická*, Praha 1934; Kamil Krofta: *Žižka a husitská revoluce*, Praha 1936.

HUSITSTVÍ: KATASTROFA, NEBO VÝCHODISKO Z POZDNĚ STŘEDOVĚKÉ KRIZE?

Málokteré dějinné období vyvolávalo a stále ještě vyvolává v české společnosti tak rozporná a emotivní hodnocení jako husitství, vyplňující téměř celé 15. století. Širší kulturní veřejnost je vnímá buď jako nejvýznamnější epochu české minulosti, nebo (a to častěji) v ní spatřuje katastrofu, která zpřetrhala kontinuitu s časy Karla IV., proměnila České království v rozvrácenou zemi a zbrzdila nástup renesance i humanismu.

Většina českých i zahraničních badatelů ale chápe husitství už poměrně dlouho jako vyústění dlouhodobě se zhoršujících poměrů v českých zemích a zároveň jako nedílnou součást krize (resp. dysfunkce), která v průběhu 14. věku zasáhla téměř celou Evropu a odeznívala až do sklonku následujícího století.¹ Samotný pojem *pozdně středověká krize* však postrádá jednoznačné vymezení a někteří vědci jej dokonce zpochybňují či přímo odmítají. Přesto je stále nosný v případě, pojímáme-li krizi jako zvrát, v němž tradiční středověké struktury vyklízely, nezřídka za dramatických okolností, prostor strukturám kvalitativně odlišným, avšak odpovídajícím potřebám společnosti, která pozvolna vstupovala do bran novověku.²

V průběhu pozdně středověké krize řešila západokřesťanská Evropa dlouhodobé problémy a současně reagovala na nepředvídatelné události. Do prvního okruhu náleželo vyostřené soupeření mezi duchovním a světskou mocí, dále krystalizace stavovského systému v důsledku politických aspirací vyšší a nižší šlechty i měšťanstva, dočasné vyčerpání

¹ František Graus: *Krize středověku a husitství*, ČČH 17 (1969), s. 507–526; František Šmahel: *Husitská revoluce*, I. *Doba vymknutá z kloubů*, Praha: 1993, s. 71–323; Petr Čornej: *Velké dějiny země Koruny české*, V. *1402–1437*, Praha – Litomyšl 2000, s. 11–71.

² Ferdinand Seibt: *Zu einem neuen Begriff von der Krise des Spätmittelalters*, in: *Europa 1400. Die Krise des Spätmittelalters*, edd. Ferdinand Seibt – Winfried Eberhard, Stuttgart 1984, s. 7–23; Erich Meuthen: *Das 15. Jahrhundert*, München 2006, s. 121–140.

možností evropského zemědělství³ a klesající těžba drahých kovů, projevující se znehodnocením mince.⁴ Do druhého okruhu lze zařadit obnovený zápas s islámem, jenž pod vedením osmanských Turků zahájil v polovině 14. století expanzi na Balkán, a nástup hladomoru i ničivých epidemií, zvláště morových, které zredukovaly počet evropského obyvatelstva.

Právě tento faktor pokládali historikové ještě donedávna za bezprostřední spouštěč krize. „Černá smrt“ po první mocné vlně v letech 1347–1352 v Evropě na několik staletí zdomácněla a v kombinaci se změnou klimatu (nástup „malé doby ledové“) ztížila existenční podmínky tehdejších lidí.⁵ Úbytek evropského obyvatelstva mezi polovinou 14. a polovinou 15. věku je nepopiratelný, byť se procentuální odhady ztrát (10–33 %) výrazně liší a značné diference existovaly též mezi jednotlivými regiony.⁶ V této souvislosti experti již dlouho debatují, zda a jak ovlivnila „inflace smrti“ dobovou mentalitu, ať již ve smyslu prohloubené religiozity, nebo radostného renesančního přitakání uvolněné smyslovosti.⁷

I když charakteristické složky pozdně středověké krize evidujeme v celé západokřesťanské Evropě, jejich výskyt v čase i v prostoru byl značně nerovnoměrný. S jistým zjednodušením se dá říci, že krize nastoupila nejprve v západní Evropě (Francie, Anglie, Pyrenejský poloostrov, italské oblasti) a teprve na samém sklonku 14. věku zasáhla střední a středovýchodní Evropu. Státy, jež krize postihla nejdříve, ji překonaly už před polovinou či nedlouho po polovině 15. století, což

³ Denis Hay: *Evropa pozdního středověku 1300–1500*, Praha 2010, s. 35–120, 248–302.

⁴ Peter Spufford: *Handbook of Medieval Exchange*, London 1986, s. 273–278.

⁵ Eduard Maur – Pavla Horská – Milan Stloukal – Milan Kučera: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990, s. 163–211; Wolfgang Behringer: *Kulturní dějiny klimatu. Od doby ledové po globální oteplování*, Praha – Litomyšl 2010, s. 147–157.

⁶ Klaus Bergdolt: *Černá smrt v Evropě. Velký mor a konec středověku*, Praha 2002, s. 26–81; Manfred Vasold: Die Ausbreitung des Schwarzen Todes in Deutschland nach 1348. Zugleich ein Beitrag zur deutschen Bevölkerungsgeschichte, *Historische Zeitschrift* 277 (2003), s. 281–308.

⁷ František Graus: *Pest – Geissler – Judenmorde. Das 14. Jahrhundert als Krisenzeit*, Göttingen 1987; Jean Delumeau: *Hřích a strach. Pocit viny na evropském Západě ve 13.–18. století*, Praha 1998, s. 15–127. Starší názory charakterizoval František Graus: Das Spätmittelalter als Krisenzeit. Ein Literaturbericht als Zwischenbilanz, in: *Medievalia Bohemica* 1 (1969, Supplementum), s. 3–75, zde s. 46–49.

dokládají příklady Portugalska a Kastilie, které v této době stanuly u počátků evropské koloniální expanze. Téměř souběžně se vnitřně stabilizovaly Francie a Anglie, obnovující zároveň své velmocenské postavení.

Jako důkaz nerovnoměrnosti evropského vývoje může sloužit české soustátí, prožívající léta všestranného rozmachu kolem roku 1350, kdy se západní Evropa zmítala v depresi. Jistě i tento moment přispěl k tomu, že české země vyrovnaly zpoždění, tradičně je dělící od evropského civilizačního centra mezi Pyrenejemi a Rýnem, resp. mezi Severním mořem a Tiberou. Důvodů, proč právě tehdy Koruna česká dosáhla vrcholu svého středověkého rozvoje, bylo více: hospodářsky příznivé důsledky zemědělské a městské kolonizace, ukončené až v polovině 14. století, vydatná ložiska stříbra, osobnost mimořádně schopného panovníka Karla IV., od roku 1355 nositele císařského důstojenství, a fakt, že v důsledku vnitrozemské polohy odolávalo české a moravské teritorium relativně dlouho větším náporům moru, jenž se šířil především po exponovaných obchodních cestách. Šťastné období Karlovy vlády, proměňivší české soustátí v evropskou mocnost a Prahu v jedno z nejvýznamnějších měst celého kontinentu, se promítlo i do roviny politického uvažování a pozdvihlo sebevědomí obyvatelstva, zvláště intelektuální elity.⁸ České království, tvořící nejdůležitější složku Koruny české, bylo vnímáno jako země, které Bůh projevil mimořádnou přízeň a zajistil jí nejpřednější místo v křesťanském světě.⁹

Krizové příznaky zpočátku znepokojovaly málokoho. Ve zvýšené míře se začaly kumulovat až po Karlově smrti (29. 11. 1378), kdy na český trůn zasedl jeho syn Václav IV., již korunovaný římský král. Vzdělaný panovník však postrádal otcův politický talent a spíše se ocital ve vleku událostí, než aby je sám usměrňoval.¹⁰ Spatřovat v něm hlavního viníka politického rozkladu a výbuchu husitské revoluce, jak činila už v 15. století katolická propaganda, by však bylo krajním

⁸ Jiří Spěváček: *Karel IV. Život a dílo (1316–1378)*, Praha 1979, s. 16–19, 486–490.

⁹ František Šmahel: *Idea národa v husitských Čechách, 2.*, doplněné vyd., Praha 2000, s. 22–51.

¹⁰ Ivan Hlaváček: Václav IV., in: *Čeští králové*, edd. Marie Ryantová – Petr Vorel, Praha – Litomyšl 2008, s. 211–217.

zjednodušováním. Problémy, s nimiž se Václav potýkal, by nevyřešil ani výjimečný vládce.

V průběhu roku 1380 zasáhla Čechy první rozsáhlá morová rána. Snad právě tato chvíle znamenala začátek demografického zlomu, po němž se dosud rostoucí počet obyvatel Českého království začal snižovat. Tento trend pak trval celé století. Další údery černé smrti (1390–1391, 1403–1406, 1413–1415) nevyvolaly sociální neklid, spíše jitřily náboženské cítění a zřejmě aktualizovaly podmanivou apokalyptickou vizi blížícího se konce pozemského světa.¹¹

České prostředí, na rozdíl od západní Evropy, netrápily závažné sociální konflikty typu selských bouří (jacquerie ve Francii, povstání Wata Tylera v Anglii) a velkých městských revolt (pařížské vystoupení Etienna Marcela, povstání cabochiens). Spíše latentní nespokojenost, především v pražském souměstí, budily tzv. věčné platy, zatěžující četné majitele domů, ale ani jejich nářky nepřerostly ve výbuch nespokojenosti.¹² Přitom daňové zatížení v průběhu vlády Václava IV. prokazatelně stoupalo, zatímco reálná hodnota pražského groše klesala.¹³ Navzdory snižujícímu se obsahu stříbra však groše rychle mizely z oběhu a lidé si je raději ukrývali na „zlé časy“, neboť funkci běžného platidla přebírala, stejně jako v sousedních německých a rakouských oblastech, drobná mince s vysokou příměsí mědi. Byl to neklamný doklad snižující se těžby stříbra v stále ještě poměrně bohatých kutnohorských dolech.¹⁴

Pražský groš sice nadále sloužil jako základní platební jednotka, v praxi se ale zhoršení mince bolestně dotklo zejména pozemkových vrchností, závislých převážně na příjmech ve formě peněžní renty.

¹¹ Eduard Maur: Mory v Praze 1348–1419 ve světle úmrtnosti farního kléru, *Documenta Pragensia* 7 (1987), s. 149–154; týž: Příspěvek k demografické problematice předhusitských Čech (1346–1419), *AUC – Philosophica et historica* 1 (1989), s. 26–33, 37–42; týž: Obyvatelstvo českých zemí ve středověku, in: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, edd. Ludmila Fialová et al., Praha 1996, s. 61–64; Jaroslav Čechura: Demografický faktor teorie pozdní středověké agrární krize a některé aspekty populačního vývoje v Čechách do konce 15. století, *Historická demografie* 12 (1987), s. 89–105.

¹² Jaroslav Mezník: *Tvář stárnoucího středověku. Výbor článků a studií*, Brno 2008, s. 346–357.

¹³ F. Šmahel: *Husitská revoluce*, I, s. 208–220.

¹⁴ Petr Vorel: *Od pražského groše ke koruně české. Průvodce dějinami peněz v českých zemích*, Praha 2004, s. 59–67.

V daném kontextu pochopíme, proč se vypisování královské berně stalo v době vlády Václava IV. pravidlem, proč se četné církevní instituce, vlastníci v Českém království snad až 30 % půdy, nemohly vymanit z dluhů (což zvláště platí o mnohých klášterech), proč se s existenčními problémy potýkala část nižší šlechty a proč někteří příslušníci vyšší nobility pošilhávali po církevním majetku. V situaci, kdy kontinentální šlechta pokládala podnikatelské aktivity za činnost nedůstojnou urozených mužů a kdy společensky tolerovaný úrok, kritizovaný církevními moralisty jako lichva, činil 10 %, představovaly poddanské dávky, stanovené jednou provždy, základní zdroj vrchnostenských příjmů.¹⁵

O materiální úrovni prostých lidí žijících ve městech a zejména masy venkovských poddaných, tvořících přibližně 85 % obyvatelstva, víme velmi málo. Důležité bylo, že se ceny zemědělských produktů (zejména obilí) a potravin držely na stabilní a relativně nízké úrovni.¹⁶ Hlad či dokonce hladomor (tj. nemoci z podvýživy) kronikáři na přelomu 14.–15. století nezmiňují, stejně jako mimořádné výkyvy klimatu, možná s výjimkou let 1407–1408.¹⁷ Výklad husitské revoluce jako především revoluce sociální, ať již propuknuvší v důsledku dramatického zhoršení hospodářské situace, prohloubeného vykořisťování nebo zvýšeného sebeuvědomění lidových vrstev,¹⁸ proto sotva obstojí.

Propad reálné hodnoty peněžní renty v kombinaci s poklesem počtem poddaných motivoval část šlechty, aby si chybějící prostředky obstarala jinak. Žoldněrský systém, k jehož rozšíření v evropském prostoru přispěly vleklé války, poskytoval příležitost k poměrně slušnému výdělku stovkám šlechticů i tisícům dalších zájemců z českých zemí. Jestliže působení ve vojsku bylo legální formou příjmů, vydržování bojových družin, určených k provozování lapkovské i jiné kriminální činnosti, stálo mimo zákon, ačkoliv řada šlechticů zdůvodňovala tyto

¹⁵ F. Šmahel: *Husitská revoluce*, I, s. 220–288.

¹⁶ František Graus: *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské*, II. *Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. stol. do roku 1419*, Praha 1957, s. 406–447.

¹⁷ F. Graus: *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské*, II, s. 486–488; Miloslav Polívka: Zprávy o klimatu, přírodních jevech, epidemiích a jejich důsledcích ve středověku v kronikářském díle Johanna Müllnera, II, *TA 13* (2007), s. 19.

¹⁸ Jaroslav Macek: *Husitské revoluční hnutí*, Praha 1952, s. 17–39.

aktivity politickými důvody.¹⁹ Rozmach lapkovství, umožňujícího existenci společensky nezakotveným lidem i deklasovaným živlům, byl charakteristický pro celou západokřesťanskou Evropu, v Čechách a na Moravě však na přelomu 14.–15. století nabyl extrémních rozměrů.

Snaha šlechticů vylepšit si prostřednictvím kriminálních praktik životní úroveň kráčela ruku v ruce s politickou destabilizací, vyvolanou spory mezi jednotlivými členy vládnoucí lucemburské dynastie a oslabeným postavením Václava IV., který se po otcově skonu střetl nejprve s pražským arcibiskupem Janem z Jenštejna a poté s představiteli vysoké šlechty, sdružené v tzv. panské jednotě. Prudké kontroverze sice budí na první pohled dojem nezvládnutých osobních animozit, jejich příčiny však byly hlubší a v podstatě věrně kopírovaly obecné evropské trendy.²⁰

Zápas o politickou převahu mezi světskou a duchovní mocí začal na počátku 14. století konfliktem mezi francouzským králem Filipem IV. Sličným a papežem Bonifácem VIII., pokračoval tzv. avignonským zajetím papežů (1309–1377) a propuknutím papežského schismatu v roce 1378, s nímž byl konfrontován též Václav IV. Krize papežské autority se stala v důsledku dvojpapežství naprosto zjevnou. Všude v Evropě se však spor mezi státem, reprezentovaným panovníkem, a duchovní mocí klonil ve prospěch moci světské.²¹ Nejinak tomu bylo v Českém království, kdy po Jenštejnově rezignaci dokázal Václav IV. prosadit do arcibiskupského úřadu vlastní kandidáty. Rovněž panovníkův střet s vysokou šlechtou byl obdobou svárů probíhajících v soudobé Anglii. Nespokojená česká aristokracie manifestovala svůj nesouhlas s královou politikou panovníkovým zajetím v roce 1394 i permanentním politickým nátlakem. Pokoušela se tak zvrátit vývoj, který i v jiných evropských státech vedl k zastoupení měšťanstva a nižší šlechty ve vysoké politice, zcela v duchu logiky formujícího se stavovství.

¹⁹ František Hoffmann: *Bojové družiny na Moravě a v Čechách před husitskou revolucí a za revoluce*, TA 6 (1994), s. 62–119.

²⁰ Lenka Bobková – Milena Bartlová: *Velké dějiny země Koruny české, IVb. 1310–1402*, Praha – Litomyšl 2003, s. 330–395.

²¹ Francis Rapp: *Církev a náboženský život Západu na sklonku středověku*, Brno 1996, s. 13–37.

Vnitřní problémy otrásající českým soustátím byly tím závažnější, že Václav IV. byl zároveň králem Svaté říše římské. Kroky učiněné na mezinárodní scéně mu však respekt nezjednaly a naopak podryly jeho pozici v německých oblastech Říše. Výsledkem bylo v srpnu 1400 sesazení Václava IV. z trůnu římského panovníka a volba Ruprechta Falckého z konkurenčního rodu Wittelsbachů na jeho místo. Prestiž lucemburské dynastie utrpěla pohanu, která vyvolala další sváry mezi jejími příslušníky a přiměla Václavova nevlastního bratra Zikmunda, od roku 1387 uherského krále, k razantnímu vstupu do české politiky. V roce 1402 přikázal Zikmund Václava zajmout a internovat pod dozorem habsburských vévodů ve Vídni, odkud se však králi podařilo uniknout.²²

Ztráta mezinárodních pozic českého státu, spory uvnitř vládnoucího rodu, pokles vážnosti tradičních autorit a snížený pocit bezpečí, prohloubený neschopností ústřední moci poradit si s lapky, vedly k oslabení právního vědomí. Kupíci se krizové příznaky vnímali lidé v několika rovinách. Považovali je za doklad stárnutí pozemského světa, jenž vstoupil do poslední epochy své existence a čelí sílícím úkladům Antikristovým, vykládali si je jako selhání, za které Bůh lidstvo trestá svým hněvem, a spatřovali v nich i důsledek narušení odvěkého společenského řádu, jehož rovnováha se měla co nejvíce přibližovat harmonii vesmíru, stvořeného a řízeného Bohem.²³

Jakkoliv měla krize v česko-moravském prostoru své specifické rysy, reakce na ni byla v celém západním křesťanstvu obdobná. Naléhavý pocit, že křesťanské společenství sešlo z cesty, vymezené novozákonními principy, doprovázela obava ze selhání institucionální církve. Právě ona byla garantem dodržování křesťanských ideálů a měla povinnost vést věřící ke spáse jako skutečnému smyslu a cíli pozemského snažení. Místo toho opustila vzor apoštolské a prvotní církve, libovala si ve vnější nádhěře, v zásazích do světské politiky a nedokázala zachovat ani vlastní jednotu. Evropa se proto zmítala v obavách, že nejednotná institucionální církev neskýtá záruku spasení a potřebuje urychlenou

²² Jiří Spěváček: *Václav IV. 1361–1419. K předpokladům husitské revoluce*, Praha 1986, s. 259–365.

²³ Amedeo Molnár: Eschatologická naděje české reformace, in: *Od reformace k zítřku*, edd. Amedeo Molnár et al., Praha 1956, s. 13–28.

reformu. V nápravě církve byl zároveň spatřován předpoklad nápravy celé křesťanské společnosti jako funkční a stabilní struktury.

Na přelomu 14.–15. století se výrazně prosadily dva konkurenční reformní koncepty, činící si nárok na univerzální platnost. Oba vycházely z přesvědčení, že obroda musí vzejít přímo z církve, která se ale neobejde bez podpory světské moci. Vlivnější a přijatelnější směr představoval konciliarismus, svěřující církevní reformu do gescé obecných konciliů, tvořených zplnomocněnými zástupci duchovních institucí. Naděje, že právě obecný koncil odstraní papežské schisma, selhala po prvním velkém synodu v Pise, kde byl sice roku 1409 zvolen nový papež, aniž však zbývající papežové odstoupili.²⁴ Nesrovnatelně úspěšnější byl koncil kostnický, uskutečněný v letech 1414–1418 pod záštitou nového římského panovníka a uherského krále Zikmunda, v jehož osobě se lucemburská dynastie vrátila na evropské výsluní. Do čela římské církve postavil kostnický synod jediného papeže a stanovil principy reformem, s jejichž uskutečněním se počítalo v rámci budoucích konciliů.²⁵ Obecný koncil jako vrcholný kolektivní orgán institucionální církve se tak stal autoritou nadřazenou papežství a současně dával najevo, že průběh reformem budou centrálně řídit církevní elity. Bylo proto v řádu věci, že v Kostnici došlo k ostré konfrontaci konciliarismu s husitským reformním programem, který se po roce 1409 prosazoval na česko-moravském teritoriu.

Ačkoliv český reformní koncept byl a je spojován s jménem Jana Husa, podílela se na jeho zrodu vlivná skupina mistrů a bakalářů pražské univerzity, inspirující se dílem anglického myslitele Johna Wyclifa († 1384). Plně přejala jeho názor, že se zesvětštlá církev nikdy dobrovolně nevzdá svého bohatství a že ji k původnímu poslání může donutit jedině světská moc. V souladu s Wyclifem navrhovala nejen sekularizaci církevních statků a vytěsnění církve ze sféry světské politiky, nýbrž i nastolení božího zákona jako nejvyšší normy veškerého křesťanského života. Boží zákon, totožný s absolutní pravdou a přístupný věřícím v textu Písma, byl v tomto pojetí nadřazen církevnímu

²⁴ Walter Brandmüller: *Das Konzil von Konstanz 1414–1418, I. Bis zur Abreise Sigmunds nach Narbonne*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1991, s. 1–11.

²⁵ Walter Brandmüller: *Das Konzil von Konstanz 1414–1418, II. Bis zum Konzilsende*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1997.

i světskému právu, které se jím, pokud si činilo nárok na platnost, muselo řídit. Uvedený postulát ve svých důsledcích zpochybňoval pozici církevních i světských autorit, jestliže nežily ve shodě s kritérii božích pravd. Odtud už byl jen krok k tvrzení, že jedinou opravdovou křesťanskou církví je společenství věřících předurčených ke spasení, živých i mrtvých, tvořících mystické tělo Kristovo, který je jedinou skutečnou hlavou křesťanstva. Klíčový problém, kdo a jak bude posuzovat, zda se úřední autority chovají v souladu s božím zákonem a zda jsou jimi vydávané zákony i příkazy mravně oprávněné, však zůstával otevřený.²⁶

Wyclifův a Husův přístup, slučující nejvyšší postuláty mravní i právní a nadřazující kategorii víry striktnímu výměru práva, vnášel do evropských poměrů další krizový moment. Experti institucionální církve jej také razantně odmítli u vědomí, že nutně povede k subjektivním výkladům věrouky i práva, podlomí existující církevní i světské struktury a uvrhne křesťanstvo do víru anarchie. Pokud kostnický koncil hodlal udržet církevní reformu pod svou kontrolou, nezbývalo mu nic jiného než odsoudit wyclifismus i jeho českou variantu jako kacířství a Jana Husa poslat na hranici. Nesmlouvavý postup proti wyclifsko-husitskému programu měl i exemplární rozměr. Byl výstrahou Husovým přívržencům, aby se zřekli bludných východisek a respektovali církevní jednotu.²⁷ Bylo však již pozdě. Značná část české společnosti se s wyclifsko-husitským reformním konceptem ztotožnila a zahájila v jeho duchu nápravu poměrů.

Husitský program by jistě neuspěl, kdyby jeho principy nesouzněly s náladami veřejnosti. To byl důvod, proč se rychle šířil z univerzitního prostředí a v průběhu několika let získal mocnou odezvu. Velkou roli při jeho propagaci sehrála pražská Betlémská kaple, v níž působil jako kazatel Jan Hus, i pražská univerzita, jejíž artistickou fakultu ovládli reformisté v podstatě roku 1409. Wyclifsko-husovský koncept byl blízký králi Václavovi, který ho vnímal jako oporu ve svých střetech

²⁶ Vilém Herold: *Pražská univerzita a Wyclif. Wyclifovo učení o ideách a geneze husitského revolučního myšlení*, Praha 1985, s. 148–180; též: *Ideové kořeny reformace v českých zemích*, in: *Politické myšlení pozdního středověku a reformace*, edd. Vilém Herold – Ivan Müller – Aleš Havlíček, Praha 2011 (Dějiny politického myšlení, II/2), s. 161–236; F. Šmahel: *Husitská revoluce, II, Kořeny české reformace*, Praha 1993, s. 41–61.

²⁷ Jiří Kejř: *Husův proces*, Praha 2000, s. 137–199.

s církevní hierarchií, avšak oslovil též část obyvatel měst a venkova. I když byl husitský reformní program formulován universalisticky, tedy s cílem přesvědčit o své závaznosti celé křesťanstvo, Evropa se k němu postavila odmítavě a zdaleka nestrhl ani všechny obyvatele českých zemí. Česká a moravská veřejnost se ve vztahu k Husově výzvě začala názorově štěpit, přičemž děličí čára probíhala napříč společnostmi. Diferenciaci urychlila Husova smrt i požadavek podávat eucharistii pod obojí způsobou též laikům. Tento čin, zavedený Husovým přítelem a spolupracovníkem mistrem Jakoubkem ze Stříbra v roce 1414, byl zdůvodněn příkazem samotného Ježíše. Laický kalich se stal v husitském pojetí podmínkou spasení i znamením přívrženců reformy, čerpajících z něho posilu pro nastávající zápas s Antikristem.²⁸

Husitský program získal výraznou podporu mezi českým etnikem, zatímco čeští a moravští Němci se k němu většinou obrátili zády. Neplatí to ovšem o příslušnících rozličných heretických sekt, hlavně valdenských, jimž uvolnění náboženských poměrů přišlo vhod. Vedlejší země Koruny české (Horní a Dolní Lužice, Slezsko) zaujaly protihusitské stanovisko. V souhrnu s dalšími momenty naznačují tyto okolnosti, proč se v zásadě wyclifský koncept nápravy křesťanstva uplatnil právě v česko-moravském prostředí. Touha obnovit narušený řád tu byla mimořádně silná, neboť krizové jevy ostře kontrastovaly s nedávnou slavnou érou Karla IV. Z jejího odkazu se napájel i mesianistický pocit, že právě Čechům prokázal Bůh svou přízeň a sdělil jim závazný výklad svého zákona. Střet s institucionální církví a většinou Evropy byl tudíž nevyhnutelný. Prosazování husitské reformy krizi nejen neodstranilo, nýbrž ji (jak v rámci českého státu, tak západokřesťanské Evropy) ještě prohloubilo.

Jistý čas se zdálo, že přívrženci husitské reformy s podporou dvora Václava IV., představitelů části vysoké šlechty i pražských měst uspějí alespoň v Čechách a na Moravě. Tvrdý postoj koncilu i nového papeže Martina V., odsoudivších všechny husitské návrhy jako kacířství, a tlak římského krále Zikmunda Lucemburského, legitimního dědice českého trůnu, tuto naději zmařily. Povzbudily protihusitské kruhy, zastrašily

²⁸ John M. Klassen: *The Nobility and the Making of the Hussite Revolution*, New York 1978, 85–113; F. Šmahel: *Husitská revoluce*, II, s. 258–297).

kolísavce a znejistily Václava IV. Politická krize vyústila v revoluční řešení. Defenestrace protihusitských konšelů na Novém Městě pražském 30. července 1419 vrátila celou Prahu do husitských rukou a dala králi na srozuměnou, že husité neustoupí. Následný brzký skon Václava IV. byl posledním kamínkem, který strhl revoluční lavinu.²⁹

Události let 1414–1419 i fakt, že husitští politikové podmiňovali nástup Zikmunda Lucemburského na český trůn respektováním zásadních principů reformního programu, ukazují, že bezprostřední důvody výbuchu husitské revoluce tkvěly v politické a církevně-náboženské sféře, i když nelze, zejména v případě části šlechty, přehlížet ani ekonomický zřetel. Právě prolnutí snah o nápravu církve s politickými požadavky krystalizujícího stavovství (touha vyšší šlechty omezit roli panovníka, aspirace nižší šlechty a královských měst) vysvětlují sílu revoluční erupce, nesrovnatelnou s jinými zdánlivě obdobnými jevy v tehdejší Evropě. Ve většině evropských států se nejprve prosadil systém dělby politické moci mezi stavovské orgány a panovníka a teprve poté, s jistým časovým odstupem, následovala (ač zdaleka ne všude) reformace, zahájená roku 1517 Lutherovým vystoupením. V česko-moravském prostoru se obě tendence časově prolínaly a navíc anticipovaly dění v ostatní Evropě o několik desetiletí. Těživé problémy soudobé křesťanské společnosti se husité rozhodli vyřešit komplexně v pevném přesvědčení, že se těší boží přízni. V očích křesťanské Evropy se však stali kacíři, které je třeba přivést k rozumu ohněm i mečem.

Husitská revoluce, vyplňující léta 1419–1436, byla rytmizována téměř nepřetržitými válkami, probíhajícími ve třech rovinách. Husité bojovali proti intervenčním křižáckým výpravám, proti domácím odpůrcům svého programu i mezi sebou navzájem, neboť se záhy rozdělili do několika směrů (táboři, pražané, východočeský svaz). Ačkoliv je spojoval přijatý program, shrnutý v čtyřech pražských člancích (přijímání pod obojí způsobou, svobodné hlásání božího slova, zákaz světského panování církve, zákaz smrtelných hříchů), nebylo možné ideové diference, podmíněné i regionálním zakotvením hlavních husitských proudů, plně překlenout. Obavy koncilu, že husitský postup povede

²⁹ Howard Kaminsky: *A History of the Hussite Revolution*, Berkeley – Los Angeles 1967, s. 280–296; Petr Čornej, 30. 7. 1419. *První pražská defenestrace. Krvavá neděle uprostřed léta*, Praha 2010, s. 115–141.

k subjektivním interpretacím božího zákona a nutně vyústí v anarchii, potvrdila praxe s překvapující rychlostí.

Revoluce, označovaná v soudobých pramenech metaforicky jako *bouře*, natolik ovlivnila životy obyvatel Českého království, že její výbuch v červenci 1419 považovali lidé už s nedlouhým časovým odstupem za historický mezník.³⁰ Revoluční vřava pronikavě měnila tvářnost společnosti, což její kritici od počátku vnímali jako katastrofu. S délkou jejího trvání však katastrofickým pocitům podléhali i mnozí přívrženci husitského konceptu, děsící se hloubky rozvratu. Prožitek výjimečného a v mnoha ohledech tragického dění zároveň přispíval k utváření historického vědomí i významu husitské revoluce.

Při interpretaci a hodnocení dějinných událostí vždy záleží na úhlu pohledu. Prizmatem přímého aktéra, pamětníka i moderního badatele se husitská revoluce oprávněně může jevit jako katastrofa, která v důsledku nejednotného výkladu božího zákona podlomila stávající společenský pořádek, vyvolala chaos a všechny dosavadní krizové momenty nejen neodstranila, nýbrž prohloubila až na pokraj kolapsu. Existující struktury, příznačné pro vrcholný středověk a zaručující životnost základních funkcí společnosti, se hroutily a nově vznikající struktury vzbuzovaly dojem improvizace.

Oslabená panovnická moc ztratila po skonu Václava IV. faktickou schopnost ovlivňovat dění na většině teritoria Českého království. Legitimního dědice trůnu Zikmunda Lucemburského, jenž v červenci 1420 dosáhl české korunovace, husité za krále nepovažovali, byť získal uznání mezi českými a moravskými katolíky, ve Slezsku a v obojí Lužici. Husitské snahy nahradit Zikmunda panovníkem jiným, ať domácím přívržencem čtyř artikulů, nebo příslušníkem polsko-litevské dynastie, neuspěly. Revoluční argument, že česká šlechta a Praha jako hlavní město mají oprávnění krále volit, se ještě neprosadil. Vlastní český stát tak fakticky zůstával královstvím bez krále a reálně hrozilo, že se svazek zemí Koruny české, ústavně vytvořený Karlem IV., rozpadne.³¹ Krok tímto směrem představovalo roku 1423 udělení Moravského

³⁰ P. Čornej: *Velké dějiny zemí Koruny české*, V, s. 361–362.

³¹ Tamtéž, s. 254–289.

markrabství pod vládu Zikmundova zetě Albrechta Habsburského.³² Absenci centrální moci se nikdy nepodařilo nahradit, neboť žádný husitský svaz nezískal dominantní postavení. Logicky tím utrpěla pozice Prahy, která načas přestala být panovnickou rezidencí a na jejíž úkor se prosazovala významná husitská regionální centra (Tábor, Písek, Hradec Králové, po roce 1424 Kutná Hora), na katolické straně pak především Plzeň. Přesto si Praha udržela centrální politické postavení.

Zemský soud, nejvýznamnější předrevoluční politické fórum, ovládané vysokou šlechtou, nezasedalo od jara 1420 až do počátku roku 1437. Nečinný byl též dvorský soud a v samotném základu se zachvěla krajská správa. Podle všech tehdy platných principů právo v zemi oficiálně „nešlo“, což celému revoluční období propůjčovalo punc právního provizoria. Přesto se život nezastavil a musel se odehrávat v určitých právních a správních mantinelech, čelících nebezpečí anarchie. Na husitské straně řešily nejvýznamnější politické problémy sněmy, jichž se zúčastňovali zástupci husitských svazů, husitsky orientovaná vyšší a nižší šlechta i představitelé měst. Svým složením reflektovaly husitské sněmy politické ambice krystalizujícího stavovského spektra a předurčily složení českého zemského sněmu, který v porevolučním období zaujal pozici vrcholného politického orgánu, na němž zasedali kališníci i katolíci. Jednotlivé husitské i katolické konfesijně-vojenské svazy pořádaly i své sjezdy. Spontánní i vynucený příklon většiny českých královských měst na husitskou stranu znamenal též posílení jejich orgánů, zejména městských rad, před revolucí jmenovaných panovníkem a v letech 1419–1436 zpravidla volených. Současně se zvýšila prestiž sboru obecních starších a tzv. velkých obcí, sdružujících veškeré plnoprávné obyvatelstvo konkrétního města.

Snad ještě větší otřes než orgány světské moci postihl církevní sféru. Pražský arcibiskup Konrád z Vechty přestoupil k husitům a světil jejich kněze. Závislost duchovní moci na moci světské nemohla být prezentována názorněji. Katolické oblasti Čech, omezené víceméně na příhraniční prostory, však spravovala pražská kapitula, přesídlivší do Žitavy (už na hornolužickém teritoriu), kde setrvala až do roku 1437.

³² Petr Elbel: Ve znamení draka a kříže. Vláda Zikmunda Lucemburského na Moravě (1419–1423), in: *Vládcové Moravy*, ed. Jiří Mitáček, Brno 2007, s. 76–79.